

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 2. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

Takács Miklós

Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról

Pap N.- Kitanics M. – Gyenizse P.- Szalai G. – Polgár B.
Sátorhely vagy Majs?

A mohácsi csata centrumtértségének lokalizálása

B. Szabó János

Két díván Budán. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem
és a magyarországi oszmán hódoltság elitje
(1630–1636)

Nagy Kornél

Az elképzelt „Aranykor”. Az erdélyi örmény katolikus (unitus)
egyház a 18. században

Novák Attila

Perről perre. Cionista mozgalom Budapesten az 1950-es években

Andreas Schmidt-Schweizer

A német egység mint kihívás Magyarország számára, 1989/1990

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 2.
LXI. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 2. szám

TANULMÁNYOK

- Takács Miklós** • Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról
a településrégész szemszögéből 165
- Pap Norbert**- **Kitanics Máté** – **Gyenizse Péter**- **Szalai Gábor** –
Polgár Balázs • Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői
– A mohácsi csata centrumtériségének lokalizálása 209
- B. Szabó János** • Két díván Budán. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem
és a magyarországi oszmán hódoltság elitje (1630–1636) 247
- Nagy Kornél** • Az elképzelt „Aranykor”. Az erdélyi örmény
katolikus (unitus) egyház a 18. században 267
- Novák Attila** • Perről perre. Cionista mozgalom Budapesten az 1950-es
években 285
- Andreas Schmidt-Schweizer** • A német egység mint kihívás
Magyarország számára, 1989/90 311

MŰHELY

- Kádas István** – **Skorka Renáta** – **Weisz Boglárka** • Kereskedelmi források
a középkori magyar gazdaság szolgálatában 329

SÁTORHELY VAGY MAJS? Földvár környezeti jellemzői – a mohácsi csata centrumtértségének lokalizálása

PAP NORBERT – KITANICS MÁTÉ – GYENIZSE PÉTER –
SZALAI GÁBOR – POLGÁR BALÁZS

SÁTORHELY OR MAJS?

The Environmental Features of Földvár – Localizing the Central Area
of the Battle of Mohács

Földvár is a medieval community with a large estate to the south of Mohács. According to István Brodaries's report on the Battle of Mohács, the centre of the clash was here in 1526. The exact location of this village has been debated for about a hundred years. The authors of this paper examined the geographical references of medieval and modern sources and compared them with the features of the reconstructed landscape from sixteenth- and seventeenth-century sources, based on old maps, written sources and geoinformation modelling. Based on this, it was established that the environment of Majs does not correspond to the geographical features of medieval Földvár and that the description of the battle site also points to Sátorhely as the likely location. The village was somewhere in the administrative area of today's Sátorhely, and the boundaries of the estate were clearly identifiable as the area connected to the "great ditch" north of the village, to the Danócz marsh / Vizslaki meadow in the east and to the valley of the Borza Stream in the west.

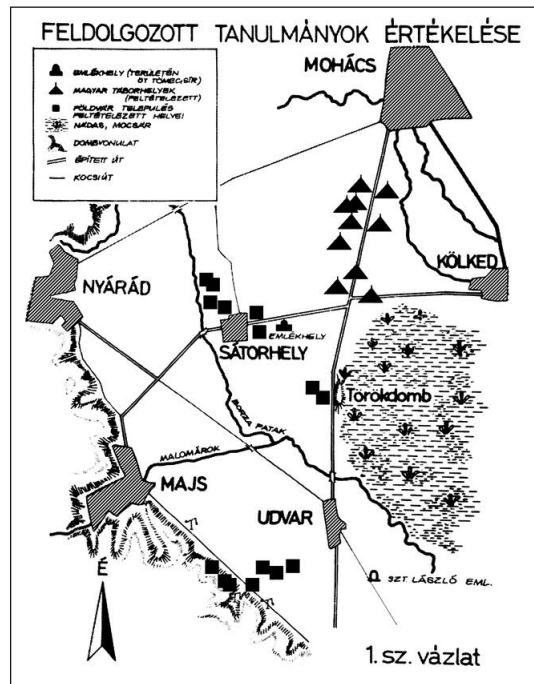
Keywords: the Battle of Mohács (1526), Földvár, Sátorhely, Majs, landscape reconstruction, maps

A mohácsi csatatér kutatásának hosszú ideje a legfontosabb viszonyítási pontja a Brodaries által említett Földvár falu és templomának helye. Ennek megfelelően számos koncepció született a település elhelyezkedésére vonatkozóan. Két főbb megközelítés emelhető ki. A „civil” történészek – elsősorban a középkori, latin nyelvű oklevelekre

Gyenizse Péter, docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék. Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos munkatárs, MTA BTK TTI. Pap Norbert, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, MTA BTK TTI. Polgár Balázs, régész, gyűjteménykezelő, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, MTA BTK TTI. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági Együttműködési Programjának „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című (az MTA BTK és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült.

támaszkodva – igyekeztek a szomszédsági viszonyok és a bizonytalan tartalmú tájlelemek számbavételével meghatározni a település legvalószínűbb helyét. A másik megközelítés katonai nézőpontú, amelynek alapja az 1526. évi csatáról készült kevés és részben szubjektív forrás elemzése. Az ennek révén kialakult „belső kép” alapján próbálták a kutatók az annak leginkább megfelelő helyeket megtalálni. Ebből is több változat született. A felvetések ugyan nem különíthetők el tisztán „civil” és „katonai” hipotézisekre, de a katonatiszti előélettel bíró szakírók uralták a vitát, elsősorban az első és második világháborús tapasztalatok biztosította tekintélyre alapozva.

A mohácsi síkon található Földvár falu lehetséges elhelyezkedésére vonatkozó szakirodalom igen terjedelmes. Arról, hogy pontosan hol is fektült ez a település, amelynél az összecsapás centruma volt, számos feltételezés látott napvilágot mind a tudományos szaksajtóban, mind pedig laikusok írásaiban. N. Ipoly Mártának a *Hadtörténelmi Közleményekben*, 1977-ben közölt írása,¹ annak csatolt térképe áttekintést ad a különböző elképzelések topográfiájáról (1. ábra). Ábráján tizenöt különböző Földvár nevű helyet jelölt meg, két csatatérre alkalmasnak tűnő, sík térségben csoportosulnak. A kiterjedt síkságon Sátorhely településnél szorosabban egymás közelében hat, illetve kisebb távolságra innen, délkeleti irányban, a Vizslaki-rét mellett még további kettő helyszín fekszik. A másik lehetséges csatahelyet a nyugati tereplépcső mentén, Majs-tól délkeletre feltételezték, ahol egyes szerzők hét potenciális Földvár településhelyet valószínűsítettek. Az N. Ipoly-féle tanulmány megjelenése óta egy további, tizenhatodik helyszín merült még fel. Ez a faluhelyek második csoportjához tartozik; a mellette érvelők az 1990-es évek óta a majsai katolikus templomtól kisebb távolságra, északkeletre fekvő középkori falunyomot tekintik Földvárnak.²

1. ábra. N. Ipoly Márta térképe a mohácsi csatater lehetséges Földvár-helyeiről³

1 N. Ipoly Márta: A mohácsi csata és csatater megválaszolatlan kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények* 24 (1977) 206–222.

2 Négyesi Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 107 (1994) 4. sz. 62–79.

3 N. Ipoly: A mohácsi csata, 208.

Mivel vizsgálatunk célja az 1526. évi csata lokalizációja, azon belül is a táborok, a felvonulási utak, a harcrendek elhelyezkedésének, a fegyveres harc helyszíneinek és a menekülés útvonalainak a meghatározása, így Földvár kapcsán meglehetősen nagy, összecsapásra alkalmas helyszín központi fekvésű elemét kell keresnünk. Ez egyébként a vizsgálatunkat megkönnyíti, hiszen a két oldalon, együttesen mintegy százezer fő részvételével vívott csata elhelyezésére nem tizenöt vagy tizenhat, hanem csak két sík terep jöhet szóba. Az egyik a Borza-pataktól északkeletre, a Duna menti mocsártól nyugatra található. A másik a síkság nyugati részén, a Borza-pataktól délnyugatra, Majs keleti előterében fekszik. A jelen vizsgálat során a két lehetséges síkot és faluhelyet hasonlítottuk össze.

Szakirodalmi áttekintés

A Földvár falu helyével kapcsolatos tudományos vitában 1926-ban, a csata 400. évfordulója idejére datálható felbuzdulás idején következett be jelentős fordulat. A kutatók többsége az 1920-as évekig egyetértett abban, hogy a település helye nem más, mint a későbbi Sátorhely (Földvár) major.⁴

Előbb Gergely Endre főhadnagy vetette fel, hogy a kérdéses falut máshol kellene keresni, majd Gyalóky Jenő alezredes írt tanulmányt *Földvár* címmel, amelyben összegezte a korabeli vitákat, kialakítva saját álláspontját is.⁵ Úgy vélte, hogy a névegyezésen kívül minden más érv az ellen szól, hogy az egykori falu és a 18. századi major között kontinuitás állna fenn. Így amellett érvelt, hogy valahol a Borza-pataktól délre kell keresni. Ugyancsak 1926-ban jelentkezett elgondolásaival Halmay Barna százados, aki Gyalókyval párhuzamosan jutott arra a következtetésre, hogy Földvár valahol Sátorhelytől délebbre feküdt.⁶

Gyalóky Jenő fentebb említett munkájában azt írta,⁷ hogy egy közelmúltban végrehajtott alaposabb kutatás bebizonyította: nem Sátorhely majornál volt a csata. Nem adta meg pontosan, mire gondol, de a szöveg kontextusából kiderül, hogy főként Gergely Endrének a Törökdombon végzett régészeti vizsgálataira célozhatott. Ugyanakkor megemlítette Halmay nevét is, aki szerinte másoktól függetlenül jutott ugyanerre a következtetésre.⁸

A 400. évfordulót megelőzően Gergely Endre valóban ásatásokat vezetett a Törökdombon, de a munkálatok csalódást okoztak: nem sikerült megtalálnia az – Evlia Cselebi

- ⁴ Vö. Kápolnai Pauer István: A mohácsi hadjárat 1526-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 129 (1889) 177–208., 441–462.; Leopold Kupelwieser: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526*. Wien–Leipzig, 1899.; Németh Béla: A mohácsi véstől a török kiűzetéséig. In: *Baranya multja és jelenje*. II. Szerk. Várady Ferenc. Pécs, 1897. 393–496.; Szurmay Sándor: *A mohácsi hadjárat 1526-ban*. Bp., 1901.; Ortvay Tivadar: *A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei*. Bp., 1910.; Hummel Gyula: Földvár. *Dunántúl* 1926. július 23.
- ⁵ Gergely Endre: Ásatások a mohácsi csatatéren (1924, 1925). In: *Mohács emlékkönyv 1926*. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1926. 349–360.; Gyalóky Jenő: Földvár. *Hadtörténelmi Közlemények* 27 (1926) 290–300.; Vö. Uő: A mohácsi csata. In: *Mohács emlékkönyv*, 193–276.
- ⁶ Halmay Barna: *Az 1526-iki mohácsi csata és igazi helye*. Debrecen, 1926.
- ⁷ Gyalóky: Földvár, 291–293.
- ⁸ Vö. Halmay: *Az 1526-iki mohácsi csata*.

által említett⁹ – oszmán halottak maradványait, csak főként római és kevés középkori leletet azonosított be. Ez Gergely szemében teljesen lerombolta a Sátorhely-központú csatater legimitációját, ezért felvetette, hogy a csatateret és egyben Földvár falut is máshol kell keresni.

A tűzértiszt Gyalókey olyan magaslatot keresett, amelyek kielégítették a csatáról kialakított „belső képére” vonatkozó igényeit. Mivel Sátorhelyet túlságosan „laposnak” tartotta, a Brodarics-féle leírás alapján markánsabb terepi egyenetlenségeket, domborzatot várt el a csata lehetséges helyétől. Úgy vélte, hogy a 18. századi forrásokban olvasható Földvár pusztára (*praedium*) beköltözött telepések a már régen elpusztult településről mit sem tudhattak, és nem áll fenn folytonosság a névhasználatban, ezért a középkori Földvár nem itt állhatott. Úgy gondolta, hogy csak a Borzán túl, déli és nyugati irányban vannak olyan helyszínek, amelyek megfeleltethetők a csataternek (2. ábra). Ám e helyeken a modelljében szereplő Földvár maradványai nem kerültek elő, és ebből következően a csatarendet sem tudta ellentmondásmentesen rekonstruálni.

A csata kutatásának következő nemzedéke Gyalókey gondolatait vitte tovább. Az ütközet helyét Perjés Géza¹⁰ délebbre, a síkság szélén húzódó teraszperemnél feltételezte, míg Bende Lajos¹¹ a peremre, de a Dunához közelebb tette a maga rekonstrukciójában. Az előbbieken túl további helyszínek is felmerültek naiv interpretációkban, jellemzően ezek is a síkság déli részén.

A Gyalókey-féle diszkontinuitás-tézist az sem rengette meg, hogy a Gergely-féle kutatásokban keresett halottak egy része Sátorhely mellett, az 1960-as és 1970-es években öt tömegsírban kerültek elő. A feltáró régészek a testeket jobb híján a keresztény tábor őrzők maradványainak vélték. Az első két tömegsírt azonosító Papp László régész sajátos, különálló nézetet képviselt, mivel Földvár falu helyét a mai Újistálló közelében feltárt középkori településsel azonosította. Ugyanakkor a csata centrumának tekintett falut ő is a tereplépcső Majstól délre fekvő részére tette, az egykor ott létezett és elpusztult Merse falu helyére. Ezzel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy Brodarics a nevet illetően tévedett.¹² Bár középkori fegyvermaradványokat is talált, az áttörés ezúttal is elmaradt.

Az 1990-es években a technológiai lehetőségek bővülése – főként a fémkereső detektor használata – új korszakot nyitott a kutatásban. Előbb Négyesi Lajos hadtörténész, majd Bertók Gábor, Szabó Máté, Szajcsán Éva és Gáti Csilla régész az 1990-es évek elején

⁹ Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehemed Zillî, *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 6. Kitap. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu–Dizini. Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı. İstanbul, 2002. 112–113. Korábbi hiányos és hibás magyar fordítása: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*. Ford. és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp., 1904. 196., 192. A vonatkozó új fordítást lásd Pap Norbert – Fodor Pál – Kitanics Máté – Morva Tamás – Szalai Gábor – Gyenizse Péter: A mohácsi Török-domb. *Történelmi Szemle* 60 (2018) 332–333.

¹⁰ Perjés Géza: *Mohács*. Bp., 1979.

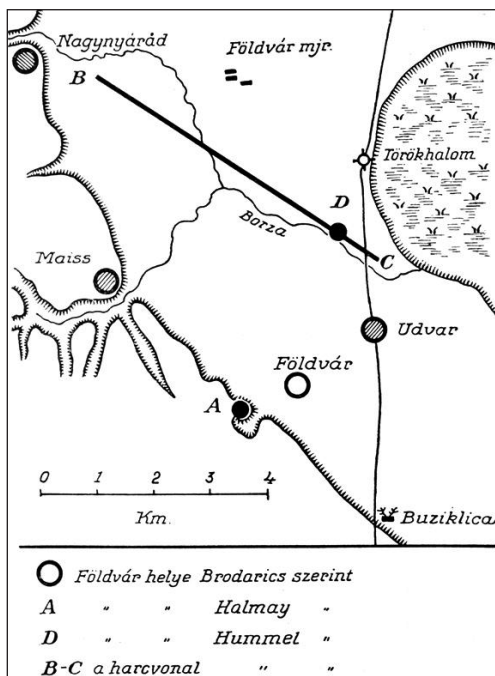
¹¹ Bende Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 13 (1966) 532–567.

¹² Papp László: A mohácsi csatahely kutatása. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. 1960. Szerk. Dombay János. Pécs, 1961. 197–253.

és 2009 óta,¹³ több hullámban végzett munkája során egy újabb helyen, a mai Majstól északkeletre tárt fel és gyűjtött be akár a mohácsi csatához is köthető tárgyakat, fegyverek töredékeit, illetve vizsgálta egy már jóval korábban azonosított egyutcás falu maradványait.¹⁴ Az említett szakemberek arra a következtetésre jutottak, hogy ez volt a középkori Földvár falu.

Összefoglalva ez eddigieket: az 1920-as évektől kezdődően a szakirodalomban arra nézve konszenzus alakult ki, hogy Földvár nyomait valahol délen vagy nyugaton kell keresni, és nem zajlott érdemi vita arról, volt-e Sátorhelynek középkori előzménye, és hogy ez azonos lehetett-e Földvárral.¹⁵

Úgy véljük, hogy a település helyének meghatározásában, a kérdés eldöntésében csak a források földrajzi tartalmának feltárása, a telepítési tényezők vizsgálata, a tájrekonstrukció és a régészeti jelenségek együttese segíthet.

2. ábra. Gyalóky Jenő Földvárra vonatkozó helyértelmezése (1926)¹⁶

¹³ Szabó Máté – Bertók Gábor – Gáti Csilla – Szajcsán Éva: A mohácsi csatater kutatása – az első országos fémkeresős szakmai hétvége és tanulságai. *Magyar Régészet* 2016. nyár 1–7. (http://files.archaeolingua.hu/2016NY/Szabo_et_al_H16NY.pdf. A letöltés ideje: 2018. 04. 28.)

¹⁴ A Majstól északkeletre található településfoltot Papp László már az 1960-as években azonosította. Az 1968. évi régészeti jelentésében így fogalmazott: „Nem lehet vitás, hogy a középkori falutelepülés maradványai a feltehetően itt a mohácsi csata alkalmával elpusztult Majsa falu emlékét tartották fenn. A falu újratelepülése utóbb a mai község helyén ment végbe. – Mindezzel kapcsolatban közelebbről megvizsgálandók a középkori településhelynek mintegy folytatásaként a mai Malomárkon túl, északra, már az előző években történt terepbejárásaink alkalmával felfedett középkori település nyomai is.” Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Adattár, Majs, 1167–83. 3. Teóriáját 1969-ben a régészeti füzetekben is publikálta a következőkkel: „Megtaláltuk a középkori Majsa község települési helyét a mai falu K-i szélétől néhány száz m-re, mintegy 400 m É–D-i kiterjedéssel.” Papp László: Majs. In: *Az 1968. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek*. I. 22. Szerk. Sz. Burger Alice. Bp., 1969. 83.

¹⁵ Bende: A mohácsi csata; Szakály Ferenc: *A mohácsi csata*. Bp., 1975; Perjés: *Mohács*; B. Szabó János: *A mohácsi csata*. Bp., 2006.; Bertók Gábor – Polgár Balázs: A mohácsi csatater és a középkori Földvár falu régészeti kutatása. *Hadtörténelmi Közlemények* 124 (2011) 919–928.

¹⁶ Gyalóky: Földvár, 297.

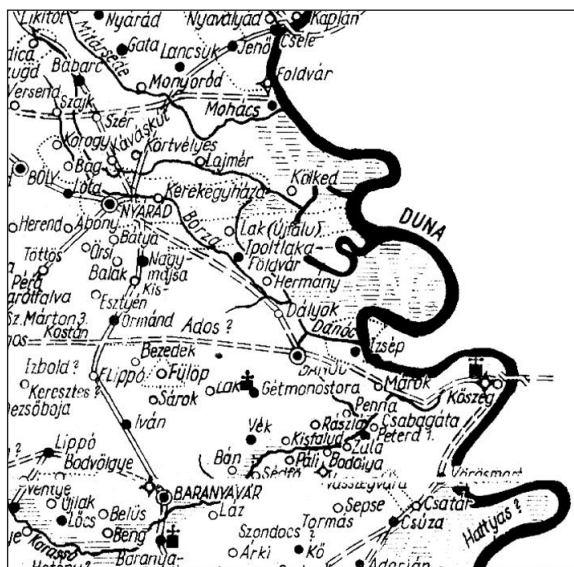
A középkori Földvár földrajzi jellemzői az írott történeti források alapján

Gyalókeynak a csata centrumát a Borza-pataktól délre helyező argumentációjában is megbújik az az érvelés, hogy Földvár birtokának határai a középkorban alakultak ki. Így ír erről: „Ez a Földvár nevű terület 1338-ban, egy hosszas birtokper következményeként, kettészakadt. Északi része – 'Lak seu Wyfolou' – az eddigi birtokosoké, a Becheyeké maradt. Déli felét a szekszárdi apátság kapta. Ezt hajdanában Ipolthlokanak, 1338-ban már Feuldwarnak hívták. A két birtok között a Borza-patak (akkor: Barza) jelezte a határt. Ebből tehát máris bizonyos az, hogy Földvár egész területe 1338-tól fogva – a Borzától délre esett, ennél fogva a keresett falunak is ott, a pataktól délre, kellett lennie.”¹⁷ Az iratok alapján tehát úgy ítélte meg, hogy a szekszárdi apátság birtokába visszakerült terület a Borzától délre volt, és annak a központját nevezték Földvárnak.

Györffy György a középkori oklevelek alapján arra jutott, hogy Ipoltlaka-Földvár a Borza északkeleti oldalán feküdt. A pataktól nyugatra jelöli Nyárad, Bátya, Nagymajsa és Kismajsa településeket (3. ábra). A térségi topográfiát illetően Györffy rekonstrukciója remek. Az utakra vonatkozó interpretációja azonban a mohácsi csatával kapcsolatos kérdésekben aligha válhat támponttá. Jól ismert, hogy az oszmán csapatok Baranyavár felől érkeztek Buziglicára (Györffy térképén a délebbre fekvő Lak mellett kellene lennie), és ott váltak szét két irányba. Ez az út azonban a térképen nem is szerepel, pedig még a római időkben építették ki a *limes* támogatására, így létezését nem lehet kétségbe vonni.¹⁸ Györffy a Nagymajsa és Földvár között húzódó, a Kismajsa és Nagymajsa birtokok között

¹⁷ Gyalókey: Földvár, 291.

¹⁸ A kutatás során tisztázni kellett a Lajmér-patak esetleges befolyását a csata lefolyására. Az utóbbi csak egy időszakos vízfolyás volt, amely nyugatról keletre haladva a Kölkedi-csárdánál keresztezte az észak-budai utat. Az első katonai felmérés azt írja róla, hogy nyaranként kiszárad. A térség két fő vízgyűjtő területe (a Borzái és a Lánycsók-pataké) közé beékelődve egy kicsi vízgyűjtő található, az táplálta (Babarci-völgy). Miután a vízrendezést követően már egyáltalán nem volt utánpótlása, teljesen el is apadt, így 1938 körül a medrét beszántották. 1526-ban feltehetőleg volt benne víz, de csupán a töredéke a Borzáéknak. – Ami az utakat illeti, a vízrendezés előtti időszakból van leírásunk a délről (Dályok felől) Nagynyárad felé vezető útról, ami a Borzától nyugatra halad. Az első katonai felmérés Sátorhelynél feljegyezi (1783), hogy a rétek itt északi irányban mocsarasak. A Nyárad felé vezető út a mocsarak és a „kellemetlen rétek” miatt rossz. Ez még a második katonai felmérés idején is vizenyős terület volt (1858), pedig már előrehaladt a vízrendezés. Vizsgálataink szerint a Borza-patak völgye Sátorhelytől nyugatra volt a legjobban elmoszarosodva, ahol 300-500 méter is lehetett a vizenyős terület szélessége esős időben. Ebből pedig az következik, hogy az út a középkorban csak száraz időkben volt használható, ha a Borza megáradt, akkor nem. A térségbeli fő észak-déli út nem ez, hanem a Borza keleti oldalán lévő római eredetű hadiút volt, melynek régészeti bizonyítékai is vannak. – A régészeti bizonyítékok mellett a 17. század végi térképi ábrázolások is azt erősítik, hogy a Mohács és Baranyavár közötti csapatmozgások során az ősi hadiutat használták. Ezek közül a keresztény seregek törökellenes hadmozdulatait ábrázoló, 1691. július 15-i táborhelyet feltüntető térképen a csapatok a Törökdombtól (Wachthügel) délre, a Duna és a hadiút között táboroztak. A Mohácsról induló és Baranyavár felé tartó hadiút mellett a „Weeg nacher Baranivar” felirat látható. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Veldt Lager zwischen Mohaz und Baranivar den 15. July 1691. [H III c 182/37]. A siklói uradalomról 1700-ban készített térképen a Mohácsról Baranyavárra tartó fő közlekedési út szintén a hadiutat követi. Országos Széchényi Könyvtár Kéziratos Térképek (= OSZK Kt), [TK 2145]. Universum dominium Siklossiense modo divisum in quator partes.

3. ábra. Ipoltlaka-Földvár környezete
Győrffy György térképén (1963)¹⁹

elválasztó szerepet betöltő utat sem ábrázolja, amiről azonban pont az a forrás ad tájékoztatást, amelynek alapján az 1338-as birtokmegosztást ismerteti.

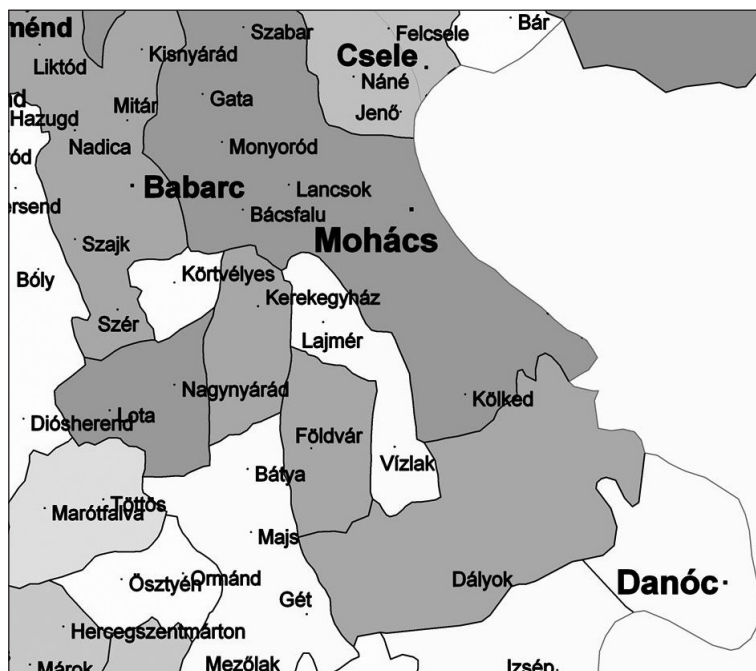
Bende szintén számos középkori oklevelet tekintett át, és térképet is készített, amelyen elhelyezte a középkori oklevelekben említett helységeket. Ő is az 1338-as birtokmegosztás kapcsán született ítélet alapján határozta meg Földvár helyét az alábbi módon: „... Majsától, helyesebben Kismajsától keletre a domb alatt semmiféle más falu, csakis Földvár állhatott.”²⁰ Papp László régésszel vitatkozva, az oklevelekben talált utalások alapján arra a következtetésre jutott, hogy az újkori Földvár pusztja területén Földvár nevű település nem állt. Bende a Mohácsi-síkságot nyugatról határoló tereplépcső elé helyezte a kérdéses települést, a Borza-pataktól nyugatra, Kismajsától keletre. Úgy vélekedett, hogy a Papp által feltárt, Majstól délkeletre fekvő középkori település valójában Kismajsa volt.

Engel Pál a 15. század végén Földvár birtokot úgy ábrázolja a térképén, hogy azt nyugatról Kerekegyháza, Bática, Majs, északról Lajmér, délről Dályok, keletről pedig Vízlak határolja (4. ábra).

Jelen vizsgálatban hipotézisünk úgy szól, hogy a keresett település a Duna menti mocsárvidékhez közel, attól nyugatra, egy kisebb kiemelkedésen helyezkedett el. Mivel a község több száz éven át – még a háborús körülmények ellenére is – fennmaradt, telepítő tényezői olyan erősek lehettek, hogy lakosai érdemesnek tartották többször is újjáépíteni. A jelentős kiterjedésű birtoktest, amelynek központja volt, feltételezi, hogy jó közlekedési

¹⁹ Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1963–1998. I. (Térképmelléklet: Baranya vármegye a XIV. század elejéig.)

²⁰ Bende: A mohácsi csata, 540.

4. ábra. Földvár birtok és szomszédságai a 15. század végén Engel Pál szerint²¹

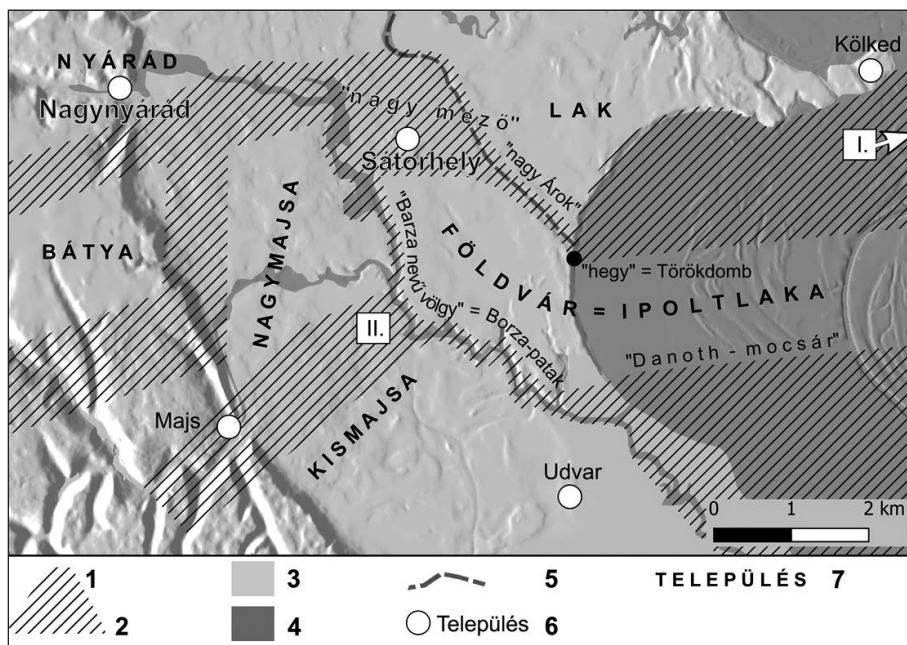
adottságai lehettek, amit nem utolsósorban a csata eseményei is alátámasztanak. A középkori oklevelek több alkalommal is említik, így tulajdoni viszonyai mellett a birtok határaitól, illetve a szomszédos birtokokhoz fűződő kapcsolatairól is meglehetősen világos képünk van. Mivel a korábbi kutatások ugyanabból az iratcsoportból más és más következtetést vontak le, azt látjuk célravezetőnek, ha nagyon szorosan követjük az eredeti dokumentumoknak a földrajzi környezet stabil természeti elemeire, illetve a régészet által már feltárt objektumokra vonatkozó utalásait, és ezek alapján a lehető legpontosabban hajtjuk végre azok azonosítását.

Hangsúlyozzuk, hogy nem célunk a Mohácsi-síkság középkori birtokait érintő határok topográfiai tisztázása. A jelen vizsgálat során abban az egyetlen kérdésben kívánunk állást foglalni, hogy Gyalókay vajon joggal állította-e, miszerint Földvár területe 1338-at követően a Borza-völgyétől délre terült el. Csupán a Borza-patak határszerepének tisztázására vállalkozunk, minden más felvetésünk kizárólag a térség történeti földrajzi viszonyaival kapcsolatos további gondolkodás alapjául szolgálhat kiindulópontként.

Földvár első okleveles említése, Ipoltlaka formában, 1223-ból való.²² 1337-ben Pál országbíró tudatja: Tábor fia Gergely 1223-ban elismerte, hogy a szekszárdi apátság kincs-

²¹ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről.* Bp., 2001. CD-ROM.

²² *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo.* I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Bp., 1871–1931. VII/1. 1.

5. ábra. Földvár birtoknak a Dunától nyugatra lévő határai az 1338-as határjárás szerint
Jelmagyarázat: 1 = földrajzilag jobban lokalizálható határszakasz, kisebb bizonytalansággal; 2 = földrajzilag rosszabbul lokalizálható határszakasz, nagyobb bizonytalansággal; 3 = a Baranyai-dombság és a Mohácsi-sík ármentes terasza; 4 = patak völgyek, valamint a Duna mocsaras, vízzel borított ártere; 5 = a mára nagyrészt feltöltődött egykori folyómeder; 6 = jelenlegi települések központja és neve; 7 = az ábra címében szereplő határjárásban megnevezett településekhez tartozó birtoktest, közigazgatási terület; I. = Örvény-fok [Ewrem] Kölkedtől keletre, a térkép határán túl; II. = a Nagymajsról Ipoltlakára vezető út feltehetőleg a majsi vízfolyás (ez nem azonos a mai Malomárokkal) Borzába torkollása alatti szakaszon keresztezte a Borzát. Ezt mutatja az első katonai felmérés is. Erre enged következtetni a légi- és műholdfelvételeken beazonosítható Nagymajsa főutcája is.

tarából rabolt, ezért II. András király Gergely Ipoltlaka nevű *praedium*-át a szekszárdi apátságnak adta. Ezután azt az egyháztól elidegenítették, az Ipoltlaka nevet Földvárra [Feuldwar] változtatták. Becsei Imre azt állította, hogy királyi adományból birtokolta. A Becseiek ezt – mármint hogy a szekszárdi apátság birtokát bitorolnák – cáfolták, mondván Földvárt sohasem nevezték Ipoltlakának. Végül elismerték, hogy Ipoltlaka, másképpen Földvár, a szekszárdi apátságot illeti, de mert azt a saját birtokaik veszik körül, kéri a határok pontos kijelölését.²³ Két, egymást kiegészítő határbejárásra került sor. Az alábbiak szerint tisztázták Nagymajsa birtok határait: „... a határ először és főképpen²⁴ kelet

²³ *Anjou-kori oklevéltár.* I–. Szerk. Almási Tibor et al. Bp.–Szeged, 1990–. XXI. 654. sz. 374–376.

²⁴ Itt is *meta principalis*-ről van szó, csak ez alkalommal így fejezték ki.

felől a Borza-völgyben kezdődik, ahol három föld-határjel található egy útnál amelyek a következőképpen választanak szét: az első kelet felől a szekszárdi egyház egykor Ipolitlakának most pedig Földvárnak nevezett birtokát, a második észak felől Becsei Imre fiai, Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa birtokát, a harmadik pedig dél felől a fentemlített kismajjai nemesek már említett birtokát [Kismajját] különíti el; innen egy ideig nyugati irányba megy egy útnál lévő kettős földhalom-határjelhez, mely út Nagymajjáról Ipolitlakára vezet, ennek az útnak a déli oldalától kezdve a délre eső rész a kismajjai nemesek földjét különíti el, észak felé pedig a fentemlített Töttös és Vesszős Nagymajsa birtokát határolja; ezután egyenesen nyugati irányban halad egy nagy útig, mely Danóc városba²⁵ visz, az út nyugati oldalánál két földhalom-határjel van, amelyek közül az észak felé eső Nagymajsa birtokot, a dél felé néző pedig Kismajsa birtokot különíti el, innen egyenesen nagy távolságra nyugat felé [menet közben] egy határjel érintésével egy úthoz ér, mely út tudniillik Nagymajjáról megy Kismajsára a templom felé, ennek az útnak a keleti oldalán két földhalom-határjel található, melyek közül az észak felé eső a fenti Töttös és Vesszős mesterek már említett Nagymajsa nevű birtokát, a másik, dél felé néző pedig a kismajjai nemesek [földjét] különíti el, innen egyenesen nyugati irányban halad egy hegyig, azon [ti. a „hegytetőn”] két igen régi földhalom-határjel van, melyek közül az északi Töttös és Vesszős mesterek, a déli pedig a fentnevezett kismajjai nemesek birtokát határolja el, innen tovább egyenesen nyugati irányba megy egy völgyön keresztül, és felfelé haladva bemegy az erdőbe, itt egy útba torkollik, az út mindkét oldalán egy-egy földhalom-határjel van, melyek közül az északi Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa birtokát, a másik, dél felé eső pedig a kismajjai nemesek földjét különíti el; ezután nyugati irányban ezen az úton megy két földhalom-határjelig, melyek az út egy-egy oldalán helyezkednek el, amelyből az északi Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa, a déli pedig a kismajjai nemesek birtokát választja el; innen nyugatnak [tartva] a Benedek-fiak, János és Péter földjét éri el, és itt elkanyarodva észak felé egyenesen haladva a Faydas-szeg erdőbe, István, László és Gergely bátyai nemesek földjéhez menve északi irányban két földhalom-határjelhez ér, amelyek közül a déli Nagymajsa birtokot, az északi pedig Bátya földet,²⁶ tudniillik a fent említett László és István nemesek birtokát különíti el; innen észak felé halad²⁷ [s] beletorkollva egy igen régi útba, az út mindkét oldalán egy-egy földhalom-határjel van, amelyből a déli Töttös és Vesszős mesterek birtokát, az északi pedig a bátyai nemesek [földjét] különíti el; majd ugyanezen az úton észak felé nem nagy távolságra két, az út két oldalán emelt földhalom-határjelhez ér, s ezen az úton menve tovább észak felé két földhatárjelhez ér, amelyek az út északi oldalán helyezkednek el; innen

²⁵ „... ad civitatem Danoch vocatam...” A szóhasználat ellenére, jóllehet vásáros hely volt, valószínűleg nem volt több népesebb jobbágyfalunál. Erre mutat, hogy a pápai tizedjegyzék szerint plébánosa 1333-ban 16 garas, azaz 80 báni dénár tizedet fizetett, míg Majsáé ugyanekkor 100 báni dénárt. Györffy: *Az Árpád-kori Magyarország*, I. 264–265., 296., 338.

²⁶ Bathya, Bátya: a mai Majs falutól északra feküdt, Alsó-Batin és Felső-Batin alakban maradt fenn a neve.

²⁷ A *vadit ad septemtrionalem plagam* meglehet [a birtok] északi oldalát jelenti. Az, hogy a határjárás lejegyző hiteleshelyi kiküldött az *ad partem septemtrionalem* és az *ad septemtrionalem plagam* fordulatokat a határ e szakaszán felváltva használja, talán szántóföldi táblák mentén haladó, „lépcsősen” északnak tartó határra utal.

északi irányba egy földhalomból emelt határjelig megy, s tovább északi irányban két földhalom-határjelig megy, melyek közül a déli a fenti Töttös és Vesszős Nagymajsa, az északi pedig a bátyai nemesek [birtokát] különíti el; itt keleti irányba fordul, egy völgybe leszállva e hegy lábánál elér egy utat, s ott az útnál két föld-határjel van, amelyből a déli Töttös és Vesszős mesterek, az északi pedig a bátyai nemesek birtokát határolja; innen egyesén megy kelet felé – menet közben sok földhatárjelet érintve – két földhalom-határjelig, amelyek közül a déli Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa földjéé; majd innen észak felé fordul, s egyenesen nagy távolságot bejárva két földhatárjelig megy; ezt követően észak felé ismét jókora távolságot bejárva elér két földhalom-határjelhez, amelyek közül az egyik kelet felől Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa, a másik pedig nyugat felől a bátyai nemesek birtokát különíti el; e határjeleknél a határ véget ér, és [itt a határ] kapcsolódik a pécsi püspökség Nyárad nevű földjének²⁸ határához.”²⁹

A határjárás alapján Nagymajsa birtok határainak pontosítása a Borza-völgyéből indult, egy Ipoltlaka és Nagymajsa között húzódó, nyugatra tartó út mentén. A leírás szerint a határbejárás kiindulópontján Földvár keletre, Kismajsa délre, míg Nagymajsa északra fekszik. A határ pontosan nem azonosítható távolságig nyugatra halad, majd északnak fordul. Nagymajstól északra Bátya föld fekszik, melyet előbb déli határai mentén, majd keletről övez a nagymajjai határ. Északon a határ Nyárad birtokkal is érintkezik, ott záródik a leírás.

A Lak és Nagymajsa nevű Becsei-birtokok Földvárral közös határait 1338 januárjában ugyancsak határjárás tisztázta. Ebből kiderül, hogy Nagymajsának a fenti leírásból hiányzó keleti határa maga a Borza-völgy. A Becsei-birtokot (északon Lak, nyugaton Majsa) a szekszárdi apátság birtokától az alábbiak szerint különítették el: „... az egykor Ipoltlakának, most pedig Földvárnak nevezett birtokot határjelei az alábbiak szerint különítik el: az első és fő határjel a Nagy-Duna³⁰ mellett nyugat felől kezdődik két fűzfa fölött, melyek alatt két földhalomból emelt határjel van, az egyik a szekszárdi egyház egykor Ipoltlaka, most Földvárnak nevezett birtokát különíti el dél felől, a másik pedig észak felől a fent említett Töttös és Vesszős mesterek Lak nevű birtokát határolja, innen a fent említett határjelek érintésével a Duna-szigeten³¹ nyugati irányban haladva [a határ] két jegenyefához ér, melyek alatt két földhalom-határjel található, amelyek közül az egyik dél felől a szekszárdi egyház fent említett birtokát [azaz Földvart]; a másik pedig észak felől a fenti Töttös és Vesszős mesterek előbbi birtokát [Lakot] határolja; ezután nyugatnak tartva két fűzfához megy, amelyek alatt két földhalom-határjel van, és ezek a fent említett módon

²⁸ Nagynyárad környékéről van szó.

²⁹ A határjárásra 1338 januárjában került sor. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Levéltár (= DL), 87074. (Esterházy hg. cs. lt. rep. 96.1.1). A szerzők köszönik Nógrády Árpádnak, hogy fordítását a rendelkezésükre bocsátotta.

³⁰ A 18. századot megelőzően a Nagy-Duna a Mohácsi-sziget keleti oldalán folyt, amit Öreg-Dunának is hívtak. Ez volt a folyó főága, a 18. század során viszont a nyugati ág vált a főággá. Arról a helyzetről, hogy az Alföld felé eső ág, azaz a keleti a nagyobb, míg a Mohács melletti ág a kisebb, Brodarics is beszámolt a mohácsi csatáról szóló művében. Lásd Brodarics István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*. [Ford. Kardos Tibor.] Bp., 1983.

³¹ A Mohácsi-sziget.

határolnak [azaz dél felől a szekszárdi egyház Földvár, észak felől pedig Töttösék Lak birtokát]; majd tovább egyenesen, a Kis-Dunát³² nyugati irányban átszelve [a határ] két fűzfához ér, ahol két földhalomból emelt határjel áll, s ezek a fent említett módon határolnak; ezt követően [a határ] továbbra is egyenesen nyugatnak tart, és több földhalom-határjel érintésével a Danóth-mocsárhoz³³ ér, amelyet más néven Örvénynek [Ewrem³⁴] mondanak, innen egyenesen nyugati irányban [egy] hegyre³⁵ megy fel, ahol két földhalom-határjel található, melyek a fent említett módon határolnak, [majd] tovább halad nyugat felé a nagy Árokhoz,³⁶ ahol két földhalom-határjel található, egy igen régi dél felől, mely a szekszárdi egyház fent említett birtokát választja el, a másik, új [határjel] pedig észak felől, mely a fent mondott Töttös és Vesszős mesterek már említett birtokát különíti el és határolja; innen [egy] nagy mezőn haladva nyugat felé két földhalom-határjelhez ér, melyek a fent megismert módon határolnak. Tovább [haladva] e mezőn két földhalom-határjelhez megy, melyek [ugyancsak] a fent már említett módon határolnak, [innen] továbbra is nyugatnak tart, s több földhatárjel érintésével e mezőn halad keresztül, majd elér egy Barza nevű völgybe,³⁷ amelyben két földhalom-határjel található, melyek közül az egyik nyugat felől a fenti Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa nevű birtokát, a másik pedig kelet felől a szekszárdi egyház fenti birtokát [Földvár] különíti el; innen tovább e völgyben délnek fordul, és [abban] haladva [ott] ahol a Majsa³⁸ faluból az Ipoltlaka avagy Földvár nevű faluba tartó út megy keresztül három földhalom-határjelhez ér, melyek az útnál [a birtokokat] az alábbiak szerint különítik el, az első kelet felől a szekszárdi egyház fent említett birtokát, a másik dél felől a kismajjai nemesek már említett birtokát [ti. Kismajsa], a harmadik pedig észak felől, amely a fent említett Imre-fiak, tudniillik Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa nevű birtokát választja el; a fent említett, egykor Ipoltlaka, most pedig Földvár nevet viselő birtok határai így végződnek.”³⁹

A határ kijelölése abból a célból történt, hogy Földvárt, a szekszárdi apátság tulajdonába visszakerülő birtokot a Becsei-birtoktól (északon Lak, míg nyugaton Nagymajsa) elválassza, de teljes körülhatárolás nem következett be, hiszen nem az volt a cél. A határszakasz a következő vonalat követte: a Mohácsi-sziget keleti szélétől, a Duna főágától kiindulva nyugat felé áthaladt a Kis-Dunán, a mohácsi ágon. Tovább haladt a Danóc-mocsáron

³² A Kis-Duna a szekcsői, vagy másképpen mohácsi Duna-ágot jelölte a korban.

³³ Danóth- vagy Danóc-mocsár a későbbi Vizslaki-rét középkori neve. Mivel az egykori Danóc [Danóvác] város Izsépfő közelében feküdt, a 18. században olykor Izsépfő is Danóvácnak nevezték.

³⁴ A későbbi Vizslaki-rét. Az Örvény [Ewrem] név megjelenik Pesti János *Baranya megye földrajzi nevei* című kötetében az Örvény-foknál, a Mohács és Kölked közötti térségben. In: Pesti János: *Baranya megye földrajzi nevei*. I–II. Pécs, 1982. II. 493., 536.

³⁵ Györffy és később Bende Lajos is mint a Törökdombot azonosítja, mely a mocsár (Örvény [Ewrem], Danóc-mocsár, Vizslaki-rét) nyugati peremén magasodó, római eredetű *burgus* maradványait rejti.

³⁶ A mocsárba (Örvény [Ewrem], Danóc-mocsár, Vizslaki-rét) torkolló, napjainkra feltöltődött egykori folyómeder, mely a Törökdomb északi előterében húzódik és délkelet-északnyugati irányban szeli át a síkságot Nagynyárád irányába. A Törökdombtól nyugatra lévő árok határoló jelentőségét Györffy is említi.

³⁷ A Barza (brza = gyors) nevű völgy, a későbbi Borza-patak medre.

³⁸ A középkori Majsa.

³⁹ A *zichi és vásoneői gróf Zichy-család*, I. 528–529. Eredetije: MNL OL DL 76567. A szerzők köszönik Nógrády Árpádnak, hogy fordítását a rendelkezésükre bocsátotta.

(másként az Ewrem [Örvény] nevű helyen), elért egy hegyig (Törökdombig), ezután nyugat felé haladva előbb egy nagy árok (*magnum Aruk*) következett, majd a „nagy mező” nevű helyen áthaladva nyugaton elérte a Borza-patak völgyét és annak medrében, dél felé haladt tovább a Nagymajsa birtokot dél felől lezáró Kismajsa birtokig (5. ábra). A birtok szigeti kiterjedésére támpont lehet, hogy Bende a már említett munkájában úgy vélte, a Mohácsi-szigeten fekvő Földvári-tó a birtok része volt.⁴⁰

Vizsgálatunkban ugyan nem tűztük ki célul, hogy egyértelműen tisztázzuk Földvár északi irányú kiterjedését, illetve a birtok északi határát, de szeretnénk a további gondolkodáshoz néhány kiindulópontot adni. Györffy a Dunától nyugatra fekvő Földvár, Lak és Kerekegyház birtokokat szabályos, nyugat–keleti pásztáknak ábrázolta áttekintő térképén. Engel a 15. század végi állapotok meghatározásakor valamiért homlokegyenest ellentétesen értelmezte a helyzetet: a kérdéses birtokokat észak–déli fekvésűekként mutatta be. A pécsi püspöki birtok, Kölked pedig a Vizslaki-réttől északra, egy az ártérre benyúló földnyelven feküdt. A birtokok szomszédsági viszonyai igen komplikáltak tűnnek.

Földvár birtok északnyugati határszakaszához ugyanakkor találunk néhány támpontot az 1338-as határjárások szövegében. Felismerhető a leírásból az ártér nyugati peremén fekvő Törökdomb, a Törökdombtól északnyugatra fekvő „nagy árok”, a Barza/Borza középső szakaszának délre, illetve délkeletre forduló völgye, végül felsejlik Nagymajsa, Nyárád és Földvár birtokok összekapcsolódó határa a Borza északi, a Nyárádi-völgyből kifolyó, keleti irányba tartó felső szakaszához kapcsolódóan.

A felsorolt tájelemek Földvár északnyugati határát a Törökdombtól Nyárád irányába, délkelet–északnyugati csapásúnak érzékeltetik. Lak ennek alapján nem szabályos (téglatest alakú), hanem egy nyugatról (a Borzától) kelet felé szélesedő birtoktest, amely átnyúlik a Mohácsi-szigetre is. Laktól északra pedig a szintén Becsei-birtok Kerekegyház vélhetően a Dunáig terjedt ki, bár ebben az esetben rejtély, hogy pontosan meddig, mivel Kölked egy északon és délen mocsárral övezett földnyelvként nyúlik be az ártérbe. Lehetőséges, hogy ennek alapján Kerekegyház a korszakban északabbra feküdt, mint azt eddig a kutatók gondolták. Mindazonáltal Engel jóval északabbra helyezte, mint Györffy, bár nem feltételezte a birtoknak a Dunáig tartó kiterjedését. Látható tehát, hogy a Földvártól északra fekvő birtokok határainak tisztázása további kutatást igényel azokban az esetekben, ahol nem volt a birtokok elhatárolásához megfelelő természeti objektum, mint amilyen a Borza volt nyugati irányban.

Engel rekonstrukciója alapján, 30 évvel a mohácsi csata előtt a földvári birtok szomszédsági viszonyai jól ismertek és definiáltak, és mivel azt követően változásról nincs tudomásunk, azt kell feltételeznünk, hogy a fentiekben felvázoltak szerint maradtak a csata előestéjéig. A 15. század végi, a Mohácsi-síkságot érintő birtokrend Földvár nyugati határaitól jól megfelel annak a képnek, amit a jelen vizsgálatok más módszerekkel történő eredményei kimutattak. Györffy topográfiai leírásával kapcsolatban vizsgálataink

⁴⁰ Földvár *praedium*nak a Mohácsi-szigetre kiterjedő területét Mikoviny Sámuel is bemutatta 1720–1725 körül készített térképén (lásd 6. ábra).

nagyfokú egyezést mutatnak, ugyanakkor a térségi útrendszernek és vízfolyásoknak a középkor viszonyaira vonatkozó interpretációja nem alkalmazható a mohácsi csata korára.

Gyalókay állítása, miszerint a Becseiek birtokát kettéosztották, és a déli része került volna a szekszárdi apátságához, nem helytálló. A Borza éppen ellenkezőleg, a nyugati Becsei- birtokok és a keletre fekvő szekszárdi apátsági terület között töltött be határfunkciót. Gyalókay – bár számos helyes, és az általunk végzett vizsgálatok által is igazolt állítást tett a térségi topográfiára – figyelmen kívül hagyta az oklevelek világos utalásait a Borza-patak medrének elválasztó funkciójára, ezért tévedett Földvár meghatározását illetően. A vizsgálati terület korabeli földrajzi adottságait nem ismerte, és ez több ponton is félre- vitte helymeghatározásait. Súlyos torzulásokhoz vezetett az is, hogy az általa elemzett források nem a települések helyét, hanem a településekkel egyező nevű birtoktesteket írták körül. Azokból nem lehet egyenesen következtetni a települések helyére. A jelen tanulmány szerzői csak abban az esetben értelmezik a középkori települések helyét, ha azokat régészeti feltárással is sikerült meghatározni. Egyéb esetekben csak a birtokok keretei között említik őket.

Földvár az 1526. évi csata idején és az oszmán hódoltság korában

Gyalókay részben azzal indokolta feltevését – miszerint a csata központját jelző falu a Borza-pataktól délre helyezkedett el –, hogy a névegyezésen kívül semmi nem bizonyítja a török időkben elpusztult Földvár falu Sátorhely (Földvár) major helyén való fekvését: „Már hallottuk, hogy Földvár 1583-ban végképen eltűnt. Elfogytak utolsó, egynéhány viskóban tengődő, lakosai s velük együtt megszakadt a hagyomány folytonossága is. A török világ elmúltával német és rác telepesek jöttek a hajdani magyar lakosság örökébe és semmit se tudhattak a régi Földvárról, amelynek már 1675-ben se volt semmi nyoma.”⁴¹ Éppen ezért kiemelt figyelmet fordítottunk Földvár oszmán hódoltságkori időszakára. Megvizsgáltuk, hogy a diszkontinuitásról szóló Gyalókay-tézis megállja-e a helyét.

Az 1526-os csata résztvevői a terep több adottságát is leírják, amelyek egymással jól egybevágnak. A már említett „árok” megjelenik a leírásokban is. Lutfi pasa említi, hogy a síkon keresztben, a keleten található vízig egy „árok” húzódik, amelytől északra felsorakozott a keresztény sereg: „... egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok, azon kívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig, másik pedig a Dunáig nyúlik s melyen lehetetlen áthatolni.”⁴²

⁴¹ Gyalókay: Földvár, 294.

⁴² Lutfi pasa: Az Oszmán-ház története (a kezdetektől 1554-ig). 1550-es évek [Részlet]. In: *Mohács*. Szerk. B. Szabó János. Bp., 2006. 227. Lutfi a beszámolójában egy mesterséges, a síkságot átszelő, ássott árokról ír. Mivel a síkság kelet–nyugati átmérője a kérdéses középső szakaszon 4-5 kilométer, az irdatlan volumenű földmunka elvégzésének semmi értelmét sem látjuk, és annak más forrásokban nincs nyoma. A rendelkezésre álló szűk időkeretben – maximum néhány nap alatt – elvégezni sem lehetett volna. Úgy véljük, a keresztény sereg felállításáról hírt hozó török felderítőket az tévesztette meg, hogy míg a síkság patak völgyei

Brodarics István a felsorakozott sereg közepén foglalta el helyét. A csata helyszínének leírása során Földvár környezetében több földrajzi jelenséget is említett, amelyek vissza-köszönnek a fentebb említett középkori oklevelekből: „Velünk szemben hosszan elnyúló domb feküdt, mint valami színpad, e mögött volt a török császár tábora; a domb legalján egy kis falu templommal, neve Földvár. Itt állította fel az ellenség az ágyúkat.”⁴³ Megadta tehát Földvár település nevét és említette templomát is. Ezen túl több más földrajzi objektumot is felsorolt. Legfontosabb, hogy beszámol a Lutfi által „árok”-ként említett „völgyről”, ami „balra” egy mocsárig húzódott, melyen túl a Duna volt. A mocsár helyét a Duna és a csatatér között határozta meg: „Mint fentebb már mondtuk, ezen a helyen óriási, széles síkság terül el, sem erdő, sem cserjék, sem víz, sem domb nem bontotta meg, csak bal felől, közöttte és a Duna között volt egy iszapos, mocsaras víz, sűrű sással és nádassal, ahol utóbb sok halandó pusztult el.”⁴⁴ A völgyről, illetve árokról a csata leírása során tesz említést: „Végül azonban nemcsak a félelem, de a füst is ellepett mindent, és akadályozta a látást; ezért hadaink kénytelenek voltak nagyrészt a völgybe lemenni, ama mocsaras víz mellé, de a hátramaradtak szüntelenül bátran harcoltak az ágyúk előtt. Egyébként azok is visszatértek, akik a völgybe húzódtak le, hogy újra kezdjék a harcot, de sem az ágyúk erejét és füstjét nem lehetett már elviselni, meg nagyrészt a hadsereg is menekülőben volt már, tehát ők is futni kényszerültek.”⁴⁵ Ez a völgy vagy árok tehát alkalmas volt fedezéknek, ahová a lovasok vissza tudtak húzódni. Istvánffy Miklós szintén hangsúlyozza az „árok” vagy „völgy” jelentőségét: „Lovasaink egy része a völgybe húzódott, mely a domb és egy, a közelben lévő mocsaras tó között volt...”⁴⁶ Egy cseh forrás is említi, hogy keresztben egy széles árok volt, amely a mocsár mellett tele volt vízzel, és ahol súlyos harcok zajlottak: „egy mély árok húzódott keresztben, tele vízzel, és mellette a mély mocsár.”⁴⁷

Ez a Földvár falu északi előterében található, több résztvevő által is említett „völgy” vagy „árok” megfeleltethető a középkori dokumentumokban említett Földvár birtok északi határát képező „nagy ároknak”, amely a középkori Danóc-mocsár mellől, a később Törökdombnak nevezett kiemelkedéstől indult, és észak-északnyugati irányban húzódott. Ez az árok ma már nem, vagy alig látszik, de műszerekkel – az üledékekkel feltöltődött egykori folyómeder – azonosítható, és ezzel a korabeli birtokhatár egy része is rekonstruálható. Az árok jól látszik a terület domborzatmodelljén, illetve a térségről készült távérzékelési felvételeken (műholdképeken, LIDAR-felvételeken). A jelenleg mindössze egy méter mélységű felszínforma közel öt kilométer hosszan, 50–70 méter szélességben követhető. A feltöltődése régebben vette kezdetét, de igazán a 18. század végétől gyorsult fel, részben az intenzív nagyüzemi gazdálkodás megindulásával összefüggésben.

jelentős meanderezéssel szelik át a síkot, addig az általunk azonosított egykori folyóvölgy közel egyenes vonalú, alig kanyarog, így azt könnyen emberi beavatkozás eredményének vélhették.

⁴³ Brodarics: *Igaz leírás*, 46.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 52.

⁴⁶ Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből, 1622 [Részlet]*. In: *Mohács*, 186.

⁴⁷ Egy cseh úr levele a Santa-Clara-kolostor főnöknőjéhez. 1526. november. In: *Mohács*, 124.

Brodarics csataleírása alapján maga a falu a Sátorhelyi-háton lehetett 1526-ban, a „nagy ároktól” délre.

A csata után Földvár nem tűnt el. Hans Dernschwam 1555-ben közvetlenül a mohácsi állomás előtt látta: „Földvárt, ezt a valaha hírneves mezővárost is templomostul”.⁴⁸ Egy 1570-es török összeírás szerint Földváron 11 ház volt,⁴⁹ míg egy 1583-as török defter úgy említette, mint ahol néhány család (9 ház) lakik.⁵⁰

1591-ben Földvár Vizslak, Majs, Merse és Bátya falvakkal együtt került összeírásra. A mohácsi *náhi*jében számos más falu is szerepel a török összeírásban, de mivel a fentebb felsorolt települések és a hozzájuk tartozó földterületek a középkorban szomszédosak voltak Földvár birtokkal, úgy véljük, hogy az oszmán hódoltság idején is hasonlóak lehetnek a szomszédosági viszonyok. Ennek alapján feltételezhető, hogy Földvár a hódoltság idejében nagyjából ugyanott terült el, mint a középkorban. 1675-ben a *Districtus Mohács* települései között említik.⁵¹ 1687-ben, a visszafoglaló háborúk idején a kincstár számára lefoglalt, a „Mohách-i fő uradalom”-hoz tartozó azon helységek között írták össze, „amelyek a gyülekező táborok miatt emberek és alattvalók nélkül vannak, akik a különböző szigeteken, hegyek között és az erdőkben lappanganak”.⁵²

A hely és neve túlélte az oszmán hódoltságot. Egy 1696-ban készített összeírás Földvárt az el nem pusztult települések között sorolta fel a következő jellemzőkkel: „Kőszeg⁵³ várától 2 és fél órányira fekszik Mohács irányában, van 400 hold jó szántóföldje..., 150 hold makkerdeje, volt 25 úrbéri telek. Adtak Zrínyinek⁵⁴ adót, török földesura Mohácson volt, név szerint Kara Oszmán. Nincsenek malmi, sem vize és a terület kerületét tekintve 2 és fél órányira nyúlik. Határos vele Merse,⁵⁵ Bezedek, Danovác⁵⁶ és Kölked.”⁵⁷ Földvár ezek alapján a kettős adózás alá került hódoltsági települések életét élte. Kölked északkeleten, Merse nyugaton, míg Danovác és Bezedek délen határolta.

⁴⁸ Hans Dernschwam's *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Hrsg. Franz Babinger. München–Leipzig, 1923. 267.; Hans Dernschwam: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló*. Bp., 1984. 492–493. Dernschwam több térségbeli településről is beszámol, de említésük sorrendjéből nem lehet meszesemenő következtetéseket levonni egymáshoz viszonyított helyzetükre. Földvár falu relatív helyzetére vonatkozóan viszont hagy egy árulkodó jelet. Úgy írja le, hogy Földvár és Mohács városa között nincsen más állomás, ami arra utal, hogy egymás közelségében lehettek.

⁴⁹ Fölker József: *Mohács története*. Mohács, 1900. 188.

⁵⁰ *Magyarországi török kincstári defterek*. I–II. Bev. tan. írta és s. a. r. Kammerer Ernő. [Ford. Dr. Lászlófalvi Verics Antal.] Bp., 1886–1890. II. (1540–1639) 606.

⁵¹ MNL OL Urbáriumok és összeírások (= E) 156 - a. Fasc. 090. - No. 032 / b. 3., 5.

⁵² Nagy Lajos: A Császári Udvari Kamara pécsi prefektúrájához tartozó terület 1687-ben. In: *Baranyai Helytörténetírás 1978. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 21.

⁵³ Kiskőszeg.

⁵⁴ Zrínyi Ádám (1662–1691).

⁵⁵ Egy 1478-as keltezésű irat szerint Merse határos volt Földvárral, a két birtok között pedig a Borza-patak volt a határ. Úgy véljük, ennek alapján feltételezhető, hogy a térség birtokviszonyaiban évszázadokon át meghatározó jelentőségű patak lehetett már akkor is a két terület közötti választóvonal. Merse többi irányú mezsgyéjéről nincs pontos információnk. MNL OL DL 89144. (Esterházy hg. cs. lt. 26. B. 147.)

⁵⁶ Más néven Danóc.

⁵⁷ MNL OL E 156 - a. Fasc. 061. - No. 046. 36.

A fentiekből látható, hogy Gyalókey érvelése nem állja meg a helyét. A falu emlékezete nem enyészett el 1583-ban, hanem túlélte az oszmán hódoltság napjait. Feltehető, hogy a környék református lakossága és a még oszmán időkben ideérkező délszlávok tartották fenn. Az 1696-os leírás nem tisztázta ugyan pontosan valamennyi határát, de a szomszédos viszonyai alapján területe nagyjából ugyanott volt, mint a középkorban.

Miért és hogyan jött létre Földvár helyén Sátorhely major?

A település neve és a hely ismerete a török alóli felszabadulás után, a 17. század végi és a 18. századi iratokban, valamint a területről készült térképeken is fennmaradt. Korábbi települési jellege azonban megszűnt, és a földhasználat módja is megváltozott a birtokon. A birtokosok szakítottak a középkorban kialakult mezőgazdasági és tájhasználati gyakorlattal. Nyugati minták alapján szervezték újjá, és jelentős beruházásokba kezdtek a majorsági állattenyésztés és földművelés kereteinek kialakításával.

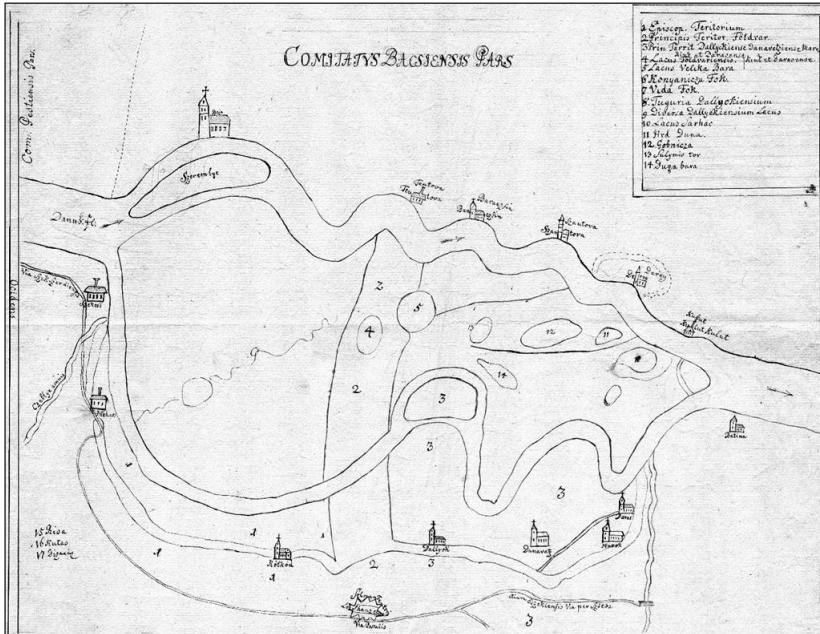
Földvár az eleinte baranyavári, később pedig bellyei uradalomként emlegetett birtok részévé vált, és a felszabadítását követően Savoyai Jenő birtokába került (1699). A hercegnek nem ez volt a legfontosabb birtoka, de Bellyén vadászkastélyt építtetett. A szomszédos Majs is a birtokába került, de ennek sorsa Földvárétól eltérően alakult. Majsra ugyanis a 17. század végén szerb telepesek érkeztek és fenntartották a középkorban kialakult tájhasználati formákat. Lakossága csak 1711 után mutat nagyobb állandóságot, a Rákóczi-szabadságharc alatt még hullámozott: lakói előbb elmenekültek, majd egy részük visszatért. A szerb lakosság mellé 1740 körül Bajorországból és Württembergből németek érkeztek. Földvár ezzel szemben a bellyei uradalomba mint pusztá tagozódott be. Ha esetleg volt is olyan törekvés, hogy a falut telepítésekkel újjáélesszék, azt a korszak rác- és kurucdúlásai, úgy tűnik, megakadályozták.⁵⁸ Miután a herceg utód nélkül halt meg 1736-ban, az egész uradalom visszaszállt az udvarra. 1743-ban Földvár-pusztát Mária Terézia anyjának, Erzsébet Krisztina királynénak adományozta.⁵⁹ Annak halála után a kamarai birtokként funkcionáló területet 1780-ban lányára, Mária Krisztina főhercegnőre ruházta át *Foldvár alias Satanyistya*⁶⁰ néven a bellyei uradalommal együtt. Ezzel megkezdődött a földvári, vagy ahogyan rövidesen emlegetni kezdik, a sátorhelyi majorság erőteljes fejlesztése.

A terület benépesítése érinti Földvárt is. Lakói között jelen vannak a területet legrégebben lakó református magyarok mellett a szerb ortodoxok is. A katolikus közösségben minden bizonnyal elsősorban magyarok és németek élhettek. A Fényes Elek-féle, 1828-ra

⁵⁸ Bizonyos, hogy a visszafoglaló háborúk pusztításait követően a hercegi birtokon gondolkoztak olyan elnéptelenedett települések betelepítésén is, amelyek maguktól nem éledtek újjá. Példaként hozhatjuk a közvetlenül Majs mellett elhelyezkedő Ormány esetét, amelynek telepítésével Ormanacz Milicset bízták meg. A Rákóczi-szabadságharc eseményei miatt ez azonban huzamosabban nem valósulhatott meg. A harcok elültével az itteni szerbek végül Majson találtak otthonra. Szita László: Szerbek visszavándorlása Baranya megyébe a szatmári béke utáni években. In: *Baranyai helytörténetírás 1978*, 87–149.

⁵⁹ MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii A (= A) 57 39–0232. 399–401.

⁶⁰ MNL OL A 57 51–0122. 252–254.

6. ábra. Földvár birtok egy időben nagy, a Mohácsi-szigetre is benyúló területtel rendelkezett.⁶⁰ A térképábrázolás feltehetőleg a püspöki és hercegi (Savoyai Jenő) birtokok elhatárolásának céljával készült.

datált népesség-összeírásban is tükröződik Sátorhely vallási és etnikai sokszínűsége: „Földvár vagy Sátoristye, Nyárádhhoz 1/2 óra. 128 kath. 30 ó hitű. 12 ref. lak. Az Uraságnak itt igen nagy s rationaliter folytatott gazdasága van. A szántóföldek 4 egyenlő részre osztattak, s minden rész fa sorokkal van bekerítve. A rétek a Borsa patakjából öntöztenek lombardiai módra. A nagy finomságra vitt merino juh nyáj 8000 darabot felyülhalad. F.U. Károly fő herceg. Nevezetes ezen pusztá még arról, hogy a mohácsi ütközet előtt a török tábornak nagy része itt tanyázott, s Sátoristye nevét is a sok sátorból vette.”⁶²

A fentebb már említett, 1696-os úrbéri összeírás Földvár határainál még csak Mersét, Bezedeket, Danóvácot [Danóc] és Kölkedet említi,⁶³ aminek magyarázata az lehet, hogy a felszabadító háborúk idején a terület településhálózata megritkult. 1736-ban Földvár *praedium* kapcsán már Dályok, Merse *praedium*, Majs, Márok, Darázs neve is felbukkan.⁶⁴ 1737-ben Földvár *praedium* Majshoz kötötte,⁶⁵ 1780-ban Nyárád kapcsán fordul elő.⁶⁶ Az írott forrásokkal egybevágóan Földvár neve a 18. századi térképeken is megjelenik, konzekvensen ugyanazon a helyen, ahol Sátorhely napjainkban is áll.

⁶¹ Mikoviny: *Comitatus Bacsiensis Pars*.

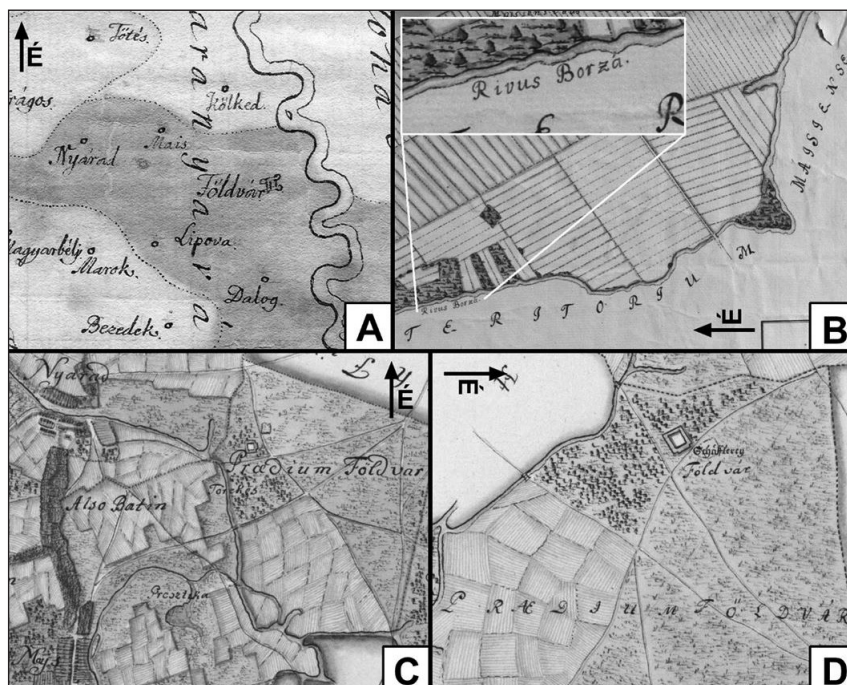
⁶² Fényes Elek: *Magyarországnak és hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben*. I–VI. Pest, 1836–1840. I. 50–51.

⁶³ MNL OL E 156 - a. Fasc. 061. No. 046. 47.

⁶⁴ MNL OL E 156 - a. Fasc. 094. No. 025. 84–85.

⁶⁵ MNL OL E 156 - a. Fasc. 008. No. 011. 23.

⁶⁶ MNL OL E 156 - a. Fasc. 123. No. 025. 25–26., 64–65.

7. ábra. Földvár az 1736–1770-es térképeken

A = Földvár Mikoviny Sámuel térképén (1736–1742)⁶⁷; B = a Vöttek-féle 1766-os térkép a Majstól és Földvár határán folyó Borzával; C = Praedium Földvár területén két épület látszik Kneidinger térképén (1770)⁶⁸; D = A Földvár nevű földrajzi hely Praedium Földvár területén (1770) az egyik, Kneidinger-féle térképlapon. A területen két építmény látszik egy útkereszteződésben⁶⁹

Egy Mikoviny Sámuelnek tulajdonított, 1720–1725 közötti időre keltezett térképen jól látható a Mohácsi-szigetre mélyen benyúló földvári birtoktest képe,⁷⁰ illetve mellette a Törökdomb is mint Szulejmán sátrának helye, a *Solman Tentorii Shanzenze* felirattal (6. ábra).⁷¹ Mikoviny 1736–1742 között készült Baranya térképén szintén feltűnik Földvár neve Dályoktól északra, a Dunához közel, Majstól és Kölkedtől nagyjából egyforma távolságra (7/A ábra).⁷²

⁶⁷ Mikoviny Sámuel: *Map(p)a Inlyti Comitatus Baraniensis...* Horváth: Mikoviny Sámuel, 22–26.

⁶⁸ *Charten von Mayser District in der ... Baranyer Gespanschaft zur Herrschaft Belle gehörig*. MNL OL S 11 No. 830:41.

⁶⁹ *Charten von der ka[mmer]al Ortschaft Nyarad und dem Praedium Földvár dann der Sartoristaer Insel in der ... Baranyer Gespanschaft zur Herrschaft Belle gehörig ...* MNL OL S 11 No. 830:42.

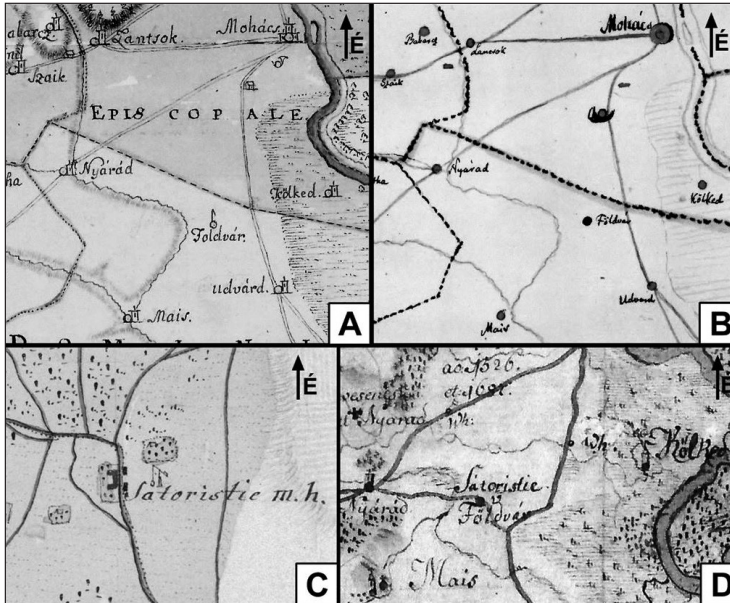
⁷⁰ A térkép a püspöki és a hercegi birtokok elkülönítését mutatja be. A bemutatott viszonylatok alapján Földvár 18. század eleji kiterjedése hasonló volt ahhoz, mint amit a középkori határjárások rajzolnak ki, és a birtok ekkor is kiterjedt a Mohácsi-szigetre.

⁷¹ Mikoviny Sámuel: *Comitatus Bacsensis Pars*. MTA TK Mo. 1. (1720–1725).

⁷² [Mikoviny Sámuel: *Map(p)a Inlyti Comitatus Baraniensis...*] Horváth István: Mikoviny Sámuel egy elfeledett térképe. *Geodézia és Kartográfia* 62 (2010) 10. sz. 22–26.

A 18. században Földvár neve megjelenik a *Praedium Földvár* elnevezésben is, ugyancsak a mai Sátorhely környezetében, például a Vötter-féle 1766-os térképen (7/B ábra).⁷³ Ezen jól látható, hogy Majs és *Praedium Földvár* között a Borza-patak képezi a határt, ugyanúgy, mint a középkori oklevelek leírásai szerint Földvár és Mojsa birtokok esetében.

Ugyanebből az időszakból (1770) ismerjük a Kneidinger Andreas által készített térkép-ábrázolásokat (7/C–D ábra).⁷⁴ A két szóban forgó térképlap egyikén a *Praedium Földvár* elnevezéstől elkülönülten megjelenik egy *Földvár* név is, ami azt jelenti, hogy nem csupán a birtoktest neve őrizte meg a középkori birtok emlékezetét, hanem egy konkrét földrajzi hely is. Ezekon a térképeken ugyancsak a Borza képezi a határt Majs és *Praedium Földvár* között.

8. ábra. Földvár (Sátorhely) az 1780–1783-as térképeken

A = Földvár egy 1780-as térképen településjellel ábrázolva⁷⁵; B = Földvár település Sátorhely helyén 1780-ban⁷⁶; C = Satoristie (Sátorhely) az első katonai felmérés kivágatán⁷⁷; D = Satoristie v. Földvár 1783 körül az első katonai felmérés keretében készült Pécs és környéke ábrázoláson⁷⁸

⁷³ MNL OL E 156 - a. Fasc. 168. No. 038 / r. 680.

⁷⁴ *Charten von der ka[mmer]al Ortschaft Nyarad und dem Praedium...* MNL OL Kamarai térképek (1747–1882) (= S), S 11 No. 830:42.; *Charten von Mayser District in der ... Baranyer Gespanschaff...* [MNL OL S 11 No. 830:41.]

⁷⁵ *Regni Hungariae comitatus Baranyiensis medio geometricarum operationum ad normam geographicam in suos sex processus cum singulari omnium dominiorum separatione.* OSZK Kt, TK 1878.

⁷⁶ *Regni Hungariae comitatus Baranyiensis medio geometricarum operationum ad normam geographicam in suos sex processus.* OSZK Kt, TK 2165.

⁷⁷ Első katonai felmérés, 1783.

⁷⁸ *Geographische Charte des Fünfkirchner Bezirks im Königreich Hungarn. Aufgenommen unter der Direction des Herrn Obrist von Neu in den Jahren 1782–83–84.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B IX a, B IX Ausztria–Magyarország, B 1–XV. Európa, B IX a 645.

9. ábra. Földvár (Sátorhely) az 1802–1880-as térképeken

A = P. Földvár v. Sátoristye [Sátorhely] (1802)⁷⁹; B = Földvár település a csata helyével együtt ábrázolva 1825-ben⁸⁰; C = Sátoristye P. a második katonai felmérés kivágatán (1858)⁸¹; D = Sátoristye psz. [puszta] (Földvár) a harmadik katonai felmérés kivágatán (1880)⁸²

A Kneidinger-féle munkákon a Földvár nevű hely egy útkereszteződéshez, illetve két épülethez kapcsolódik. Az egyik, halvány, pontokból álló vonalsorral megjelölt objektum funkcióját illetően nem hagy kétséget a szerző, hiszen a Schöffler ey felirat a kereszteződés északnyugati oldalán egy juhaklot jelöl. Ezzel szemben a kereszteződéstől délnyugatra egy tartósabb anyagból emelt, jelentősebb méretű épületkomplexum áll. Ezeknek az építményeknek, és egyben a folyamatosan fejlődő majorsági központnak a kezdeti kiépülésével kapcsolatban van néhány kapaszkodónk.

A bellyei kamarauradalom 1766. évi összeírása szerint az ebben az évben Matthaeus Heüsellbeck uradalmi pallér által készített tervrajz alapján Földvár praediumban nyers-téglából és fából császári méneskari lóistállót építettek.⁸³ 1780-ban Nyárádhoz kapcsoltan

⁷⁹ MNL OL Nyomatott térképek (19. sz.–20. sz.) (= Nyt) S 75 No. 65/2.

⁸⁰ Esetméri térképe Magyar-Országnak és eddig Ő csász. kir. Fensége Ország Nádorának, s a n. m. k. Helytartótanácsnak k. rendeletei folytában a m. k. építési Főigazgatóság vezérleése alatt eszközölt mérések után, az Adriaí tenget víztükreire alkalmazva összeállított. MNL OL Helytartótanácsi térképek (1738–1875) S 12, Div. XII. – No. 1.

⁸¹ Második katonai felmérés, 1858.

⁸² Harmadik katonai felmérés, 1880.

⁸³ MNL OL E 156 - a. Fasc. 168. No. 038 / r. 659–661.

már egy leltár is készült⁸⁴ a Kneidinger által készített térképen feltüntetett, „jó falazatú, zsendellyel fedett, négyszög alakú” földvári majorságról.⁸⁵ Az épületet a dokumentum szerint 1768-ban⁸⁶ – kincstári költségen –, lótenyésztés céljára emelték,⁸⁷ de mivel ez idővel megszűnt, az oldalszárnyak istállóit 1775–1776-ban magtárrá alakították át. Az épület mellett ekkor már nemcsak egy, hanem két, tölgyfa karókkal bekerített juhállás, illetve két, falazott oszlopon álló, nagyméretű kukoricatároló állt.

A szöveg alapján arra következtethetünk, hogy a birtok visszafoglalását követően a 18. századi birtokosok lovak és juhok tenyésztésére használták a területet. A megváltozott földhasználat lehet a fő oka annak, hogy Földvár sorsa másképpen alakult, mint a szomszédos Majsé. Nem faluként fejlődött tovább, hanem egy állattenyésztő birtok majorjává, ahogy a Dunántúlon mondják, pusztájává vált. Így számolhatott be Fényes Elek 1828-ban 8000 darabos merinó juhállományról. Ezen a birtokon tehát cselédekre volt szükség, nem pedig telkes jobbágyokra.

Ahogy említettük, Mária Krisztina főhercegnő 1780-ban birtokadományként kapta meg Földvár *praediumot*, ahol a következő évtizedekben további építkezések indultak. Az első katonai felmérés 1783-as térképlapján (8/C ábra) már láthatjuk a sátorhelyi „vár” jellegzetes U alakját, mellette pedig további gazdasági épületek állnak. A major fokozatos kiépülése a második és a harmadik katonai felmérésen és a kataszteri térképen is jól nyomon követhető. Községi élete elmaradt a szomszédos településektől. Templom egészen 1926-ig nem volt Sátorhelyen. Csak egy kis kápolna épült a „várban” 1864 után, amelyet 1926-ban bővítettek ki. Önálló plébániává 1948-ban vált.

A hely még sokáig őrizte a Földvár nevet. A jelen tanulmányban bemutatott térképi kivágatokon a Földvár elnevezés a 18. században még dominánsnak tűnik (8/A–B ábra). Az első katonai felmérés reguláris lapján nem (8/C ábra), de az ugyanekkor (1783) készült, Pécsét és környékét bemutató térképlapon a hely *Sátoristie v. Földvár* alakban jelenik meg (8/D ábra). Ettől kezdve a Sátoristie/Sátoristye név meghatározóvá kezd válni, de a Földvár név még megjelenik időnként önállóan, kiegészítésként, egyenrangúan, vagy esetleg zárójelbe téve, alárendelt módon az ábrázolásokon.

A Festetich György támogatásával, Eisenhut Georg által 1802-ben készített, a Görög és Kerekes-féle atlasz baranyai térképlapján (9/A ábra) szintén *P. Földvár v. Sátoristye* – azaz

⁸⁴ MNL OL E 156 - a. Fasc. 123. No. 025. Inventarium, 62–65.

⁸⁵ Ennek középső épülete 90, a két mellékszárny 26 öl hosszúságú volt. A majorság hátsó részét a kettéosztott udvar kerítésfala képezte. Az épületfront csúcsát ekkorra már egy emelettel megmagasították úgy, hogy ott három boltozott szobát és egy kamrát alakítottak ki. Az alsó traktusban az átjárót közepén két bejárati ajtóval látták el. Jobbra két szoba, egy kamra, egy konyha, és egy boltozott pince sorakozott. Az említett részeken kívül volt még hét felosztott szoba, két konyha, három kamra, két pince, továbbá két istálló a lovak, egy pedig a szarvasmarhák számára.

⁸⁶ Az 1766. évi összeírás 1766. augusztus 22-re tette ennek a megépítését, a dokumentumokból azonban valóban látható, hogy a következő években folyamatosak az átalakítások.

⁸⁷ A dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a lótenyésztést már Savoyai Jenő megkezdte a földvári birtokon. Erre utal egy 1736-os irat is, miszerint az urasági ménest mindig ide hajtották. Ugyanitt megjelenik az is, hogy a terület egy részét juhok legeltetésére is bérbe adják. MNL OL E 156 - a. Fasc. 094. No. 25. 84-85. A Vötter Johannes-féle, 1766. évi térképen feltüntetésre került a „lovak régi istállója” MNL OL E 156 - a. Fasc. 168. No. 038 / r. 680.

Földvár vagy Sátoristye puszta – néven szerepel a major, és mellette jelölik az 1526-os csatára utaló évszámot és szimbólumot is.⁸⁸ Földvár néven jelenik meg a csata helyének jelölésével 1825-ben (9/B ábra). Ugyanakkor a második katonai felmérés vonatkozó térképlapja készítésének idején, a 19. század közepén már csak a *Sátoristye P.[uszta]* nevet használják, de megjelenik a csatára történő utalás az évszámmal és a keresztbe tett kardokkal (9/C ábra). A harmadik katonai felmérés (1880) lapján viszont újra feltűnik a *Földvár* név a *Sátoristye psz. [puszta]* név alatt zárójelben (9/D ábra). Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a hagyományt tükröző névhasználat egészen a 19. század végéig, a mohácsi csata kutatásának kezdetéig, ha csökkenő mértékben is, de nyomon követhető. Így kijelenthetjük, hogy amikor Kápolnai Pauer az első szakcikket írta a csatáról, Sátoristye település névhasználatában a Földvár megnevezés még elfogadott lehetett.

Már Gyalóky is felhívta a figyelmet a Sátorhely településnévnek a közeli Törökdomb [Török halom, Türkenhügel, Turski brig, Basa halom] korai elnevezésével kapcsolatos összefüggésére. Mikoviny az 1720-as években készült, fentebb említett térképén még latinul nevezi meg, mint „Szulejmán sátrának sáncait”. A 18. század közepén készült térképek a délszláv eredetű Sátoristye elnevezéssel illették. Mivel az 1720-as évekbeli latin elnevezés tartalmilag majdnem ugyanazt jelenti, mint a délszláv név, ezért okkal gondolhatjuk, hogy a délszláv nevet már évtizedekkel korábban is használták.

A latin és délszláv „Sátorhely” megnevezés a Törökdomb kapcsán visszaulaz az oszmán hódoltsági időkre. A néphagyomány úgy tartotta, hogy a domb Szulejmán szultán sátrának volt a helye. Ez azonban cáfolható, hiszen a mintegy 70 négyzetméter sík felület a domb tetején nem volt alkalmas a legalább 1500 négyzetméteres sátorkomplexum felállítására.⁸⁹ Annak alapját, hogy a dombot összefüggésbe hozták a szultáni sátorral, máshol kell keresnünk. Úgy véljük, hogy az oszmánok által 1630–1631 körül épített, a korban fontos szerepet játszó, Szulejmán-nosztalgiait tükröző győzelmi pavilon sajátos alakja felelős a névadásért.

Az oszmán idők végnapjaiban, 1687-ben egy német származású katonatiszt, bizonyos Tobias von Hasslingen vezérőrnagy a következőképpen írta le a helyszínt: „Felderítettük továbbá, hogy a mocsár mellett egy dombon (ami X^m-nél látható) megemlékezésül egy fa sátor van felépítve, ugyanis ezen a helyen állott a török császár sátra, amikor Lajos királlyal megütközött.”⁹⁰ Az oszmán győzelmi pavilon egy nagy, fából készített, nyitott, sátor alakú épület volt. Ennek megfelelően az idelátogatók (mint a német katonatiszt és az őket tájékoztató környékbeli délszlávok) akként interpretálták, hogy az Szulejmánra utal, annak sátrára a csata idejéből. Így alappal gondolhatjuk, hogy a helyre vonatkozó névadás még a 17. század közepső harmadában, az oszmán uralom idején megtörtént, tehát azelőtt, hogy az épületet 1687 körül átépítették volna kápolnává.

Az 1760–1770-es években, a kápolnaépület pusztulásával, az eredeti Sátoristye (azaz a Törökdomb) nevű hely emlékezeti szerepének csökkenésével, egyben az uradalmi köz-

⁸⁸ MNL OL Nyt S 75 No.65/2.

⁸⁹ Pap-Fodor-Kitanics-Morva-Szalai-Gyenisze: A mohácsi Törökdomb, 325–345.

⁹⁰ Kuti István – Újvári András: Mohácsi hadibázisának védelme 1687-ben. In: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 79.

pont fokozatos kiépülésével szakadt csak el az elnevezés a halomtól, és kezdtek vele a majorságot illetni. A major esetében még egy évszázadig fennmaradt a kettős (magyar és délszláv) elnevezés (Földvár és Sátoristye). A domb ugyanakkor még sokáig hordozta a legendát, miszerint a szultán sátra állhatott ott. A Sátoristye elnevezés pedig egyre inkább az oszmán sereg táborozási helyét kezdte jelölni az egykori Földvár falu helyén.

A Földvár név erős szimbolikus értéke miatt a 19. század végéig megőrződött annak ellenére, hogy többször is jelentősen változott a terület etnikai térképe. A környező térség nemzetiségi viszonyaira tekintettel alternatív neve először délszláv formában jelenik meg Sátoristyeként, és csak később magyarosodik Sátorhelyre. A szomszédos településeken élő bosnyákok, szerbek és horvátok adják ennek a névhasználati gyakorlatnak a népi bázisát. A névváltozás rendje, azaz a magyar Földvárból a délszláv Sátoristye, abból pedig az újra magyar Sátorhely elnevezés pontosan tükrözi a terület etnikai és egyben nyelvi, nyelvhasználati változásait. A Sátorhelytől bő egy kilométerre fekvő Törökdomb esetében is az etnikai rétegződésnek megfelelően válik a Sátoristyéből *Turski brig*, illetve *Türkenhügel*, amelyekből azután a Török- vagy Basahalom elnevezés alakul ki.

Az oszmán idők népességével ugyancsak kontinuitást mutat a térségben élő magyar reformátusság, igazolhatóan főként Kölked és Mohács esetében. A körükben élő néphagyomány és főként a középkort az újkorral összekötő névhasználati hagyomány fennmaradása valószínűleg leginkább ennek a közösségnek köszönhető.

Gyalóky Jenő egyik tézise úgy hangzott, hogy a sátorhelyi uradalom alapítása idején, a 18. század második felében betelepült lakosság nem vihette tovább a középkori Földvár emlékét. Úgy vélte, hogy a Földvár *praedium* nevéből eredő félreértés az alapja annak, hogy Sátorhelyet ok nélkül azonosítják Földvárral. Ennek azonban fentebbi vizsgálataink ellentmondanak, hiszen kimutatható a hagyományt közvetítő népesség folyamatos jelenléte.

Megállapítottuk, hogy nem tapasztalható Földvár falut illető földrajzi anomália az írott forrásokban és a régi térképeken. A helyhez kapcsolódó főbb földrajzi jelenségek jól körülírt módon, vissza-visszatérően jelennek meg a település környezetében. Kijelenthető, hogy Földvár birtok ezek alapján valahol a mai Sátorhely közigazgatási területén fektült. A birtok határai pedig jól azonosíthatóan kötődnek északon a „nagy árok”-hoz, keleten a Danóc-mocsárhoz (Vizslaki-réthez) és nyugaton a Borza-patak völgyéhez.

Konfliktusrégészeti jelenségek Majs környezetében

Az elmúlt három évtizedben Földvár falunak, és egyben az 1526. évi csata centrumának meghatározására modern műszeres régészeti módszerekkel történt jelentős kísérlet. A Földvár körüli vitában így nem kerülhető meg általában a régészeti jelenségek, különösen pedig a Majs környezetében folytatott fémdetektoros műszeres vizsgálatok részeredményeinek értékelése sem. Elemzésünk kiindulópontja, hogy bár a feltételezett Földvár faluhelyek száma tizenhat, csatatérként csak kettő jöhet szóba. A két „esélyes” síkságot elválasztja a csata idején megáradt Borza-patak. Elemzésünkben áttekintjük a régészeti leleteket is annak érdekében, hogy megtudjuk, a két lehetséges terület közül

melyiket támasztják alá inkább a bizonyítékok. Az 1526. évi mohácsi csatától joggal várható el, hogy ott megtalálhatók legyenek és magas intenzitásban kerüljenek elő 16. század elejére datálható hadirégészeti leletek.

A Törökdőmbön egykor állott oszmán győzelmi emlékműről évszázadokig úgy tartották, hogy helyének fontos szerepe volt a csatában, sőt az ütközet alatt vagy azt követően emelte a török sereg, és körülötte sírok is találhatóak. Egyesek az oszmán sereg vezérlési pontjának, mások a szultáni sátorhelynek vagy a csatában elesettek temetési helyének tartották. A halmot először kincskereső bolygatták és amatőr régészek vizsgálták, de csak római kori épület maradványait, a déli oldalán pedig római kori sírokat találtak.⁹¹ Oszmán korból származó temetkezéseket és más, az 1526-os csatára utaló régészeti jelenségeket sokáig nem sikerült feltárni.

Később azonban előkerültek a hiányzó régészeti bizonyítékok Törökdőmb oszmán vonatkozásairól. Kiss Attila régész 1974-ben leírta a török kutat, amelyet az oszmán győzelmi emlékmű mellett létesítettek. A kúttól közvetlenül délre késő középkori leletanyagot gyűjtött.⁹² A kút és a falak maradványairól 1975-ben Maráz Borbála is beszámolt.⁹³ 2018 őszén folytatott terepszemléink megerősítették a korábban publikált eredményeket.⁹⁴ Megtalálhatók a területen a római és a török kori területhasználat, valamint az egykor itt állt, a térképeken az 1760-as évekig nyomon követhető kápolna korszakának relikviái is.

A környéken több más olyan lelet bukkant elő, amely a csatátér közelségére utal. Kalt József, a hercegi uradalom számtartója 1928-ban levélben tett bejelentést arról, hogy csatornaásáskor (1902) a Törökdőmb melletti Vizslaki-réten egy férfi- és egy lócsontvázat talált, mellette lándzsát és egy hosszú, egyenes kardot (*deutsches Ritterschwert*), amelynek a markolata a levél alapján drágakövekkel volt díszítve.⁹⁵ Szintén tudomásunk van arról, hogy 1925–1927-ben az Újistálló és a Vizslaki-major közötti területen, csatornaásáskor „igen sok csontvázat találtak”.⁹⁶ A Duna-mappáció készítése idején, 1829-ben a Mohács városhoz és Kölkedhez tartozó topográfiai leírásban a „sátoristyei (sátorhelyi) határon egészen a Török vagy Basa halomig” (Törökdőmb) húzódó térségről még azt írták, bár a csatát ide kötik, sarkantyúk, zablák, pénzek csak kisebb számban kerültek elő.⁹⁷ A gőzekés mélyművelés megkezdésével ugyanakkor a Sátorhelytől keletre fekvő Fekete-kapu közelségében már több hadileletet – vas ágyúgolyókat, ólomgolyót, kardot, lándzsát és ágyúkerék-vasalások darabjait – találták.⁹⁸ Ezekről a fentebb említettek szerint szintén Kalt értesítette a pécsi múzeumot. Mintegy öt kilométerre innen, Sátorhelytől északra, a Nagy-

⁹¹ Gergely: Ásatások a mohácsi csatátéren.

⁹² Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Adattár (= JPM RA), Nagynyárád, 1248-83.

⁹³ JPM RA Majs, Merse, 1173-83.

⁹⁴ Pap-Fodor-Kitanics-Morva-Szalai-Gyenizse: A mohácsi Törökdőmb.; 2018 őszén a vizsgálatok a helyszínen folytatódtak. A felszíni leletek és a fémdetektoros vizsgálatok megerősítették az előbbi tanulmány kutatási eredményeit.

⁹⁵ JPM RA Kölked-Feketekapu, Leletbejelentés levélben, 1077-82.; Papp: A mohácsi csatahely kutatása.

⁹⁶ JPM RA Nagynyárád, 1261-83.

⁹⁷ A Duna-mappáció mérnöki iratai [S 81 - No. 1/a.]. 9.

⁹⁸ Egy lelőhelyen a terepbejárás leletek elsődleges régészeti forrásanyagként alapvető fontosságúak, a lelőhely azonban – mint ez esetben is látható – változhat és változik. A felszíni és a mélyebb rétegekből (pl. ásások során) előkerülő leletek mennyisége nincs mindig összhangban.

nyárárdhoz tartozó Zsidó-pusztán szántáskor, az 1940-es évek végén a markolatánál ezüst verettel bíró, díszes handzsár került elő.⁹⁹

A mohácsi csatatér rendszeres vizsgálata Papp László, a pécsi Janus Pannonius Múzeum régészének vezetésével az 1950-es évek végén vette kezdetét. A mintegy másfél évtizedes kutatómunka első eredménye 1960-ban érett be, amikor Sátorhelytől keletre előkerült két tömegsír, amely bizonyíthatóan a mohácsi csatában elesettek maradványait rejtette. Papp a temetésre használt sírok alakjából arra gondolt, hogy eredetileg talán ágyúállások, esetleg a magyar szekértábornak övező sáncárcok lehettek. A tömegsírokban 220-230 halott kardvágás okozta sebesülésekkel, részben koponya nélkül. A leletek között ruhakapocs-párok, lószerszámdísz és 1506–1525 közé datálható ezüstérméket azonosított a kutató.¹⁰⁰ A kiépülő Mohácsi Nemzeti Emlékpark területén a földmunkákhoz kapcsolódó megelőző feltárások során, 1975–1976-ban újabb három tömegsír került elő, mintegy 600-700 halottal, a korábbiak közvetlen közelében, azoktól 10, illetve 35 méteres távolságban. A leletek között, ha nem is nagy számban, pitykék, gombok, ruhacsatok, kardfüggesztő karikák és övcsatok fordultak elő. A csontvázak helyszíni vizsgálatai során egyértelművé vált, hogy a tömegsírokban zömében kardvágások következtében elhunyt, 20 és 50 év közötti, erős testfelépítésű harcosokat hantoltak el. A feltárásokat végző Maráz Borbála a tömegsírokat a tábornok őrző katonák temetési helyeként azonosította.¹⁰¹

A tömegsírok feltárását célzó régészeti munkán túl komoly erőfeszítések történtek a Mohács környékén 1526-ban elpusztult települések beazonosítására is. Ennek során kerültek elő Sátorhelytől északra, Lajmér temetőjének sírjai és Bácsfalu tűzben elpusztult lakóházmaradványai is.¹⁰² Majstól délkeletre – nem nagy távolságban – Papp az 1960-as évek elején egy középkori, 15–16. századi falu leégett épületeinek omladékát tárta fel.¹⁰³ A falu az ásató régész szerint nem volt más, mint Merse, a Brodarics leírásában a domb alján húzódo település, amelyet a humanista szemtanú szerint Földvárval tévesztett össze. A Merseként meghatározott település aljában az ásatás során temetőrészlet, lakóházak, kemencék, szemetesgödörök és 15–16. századi használati tárgyak, fegyverek, köztük több kés, köpűs kopjacsúcs és köpűs nyílcsúcs került elő.

1966-ban, egy szórvány lovassági kardot találtak Majstól keletre (10. ábra 3a hely). Papp 1968-ban, a Majs keleti végén található kőkeresztől mintegy 350 méterre, délkeletre egy mezőgazdasági munkák során megbolygatott tömegsírt dokumentált, 11 harcos és 5 ló maradványait, kevéske fegyverrel (10. ábra, 3b jelű hely).¹⁰⁴ Jelentős leletcsoportnak tűnt, amelyet a mohácsi csatához kötött, így a maradványokat elküldte Kiszely Istvánnak antropológiai vizsgálatra. A vizsgálat eredménye nem ismert, ugyanakkor a lelet rövidesen kikerült Papp érvelési rendszeréből.

⁹⁹ JPM RA Nagynyárád, 1234-83.

¹⁰⁰ Lásd Papp: A mohácsi csatahely kutatása.

¹⁰¹ Maráz Borbála: A mohácsi csatatér régészeti leletei. *Honismeret* 4 (1976) 4. sz. 23–25.

¹⁰² Papp: A mohácsi csatahely kutatása.

¹⁰³ Papp László: Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. In: *Janus Pannonius Múzeum évkönyve*. 1962. Szerk. Uő. Pécs, 1963. 199–221.

¹⁰⁴ Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Adattár, II.13/1969.

Egy 1960-as években előkerült, 16. századra datált csatabárdot 1970-ben megvizsgáltak a pécsi múzeumban, amelyről először azt állították, hogy a majs-mersei magaslat előterében lévő területről származik.¹⁰⁵ 1975-ben a megtaláló a tárgyat átadta a Janus Pannonius Múzeumnak.¹⁰⁶ Később kiderült, hogy a beszolgáltató majs-i lakos valójában a Törökdomb aljában találta meg.¹⁰⁷

Papp László 1968-ban ismét a Majstól keletre és északkeletre fekvő térséget vizsgálta át. Ennek során a majs-i római katolikus templomtól kisebb távolságra, északkeletre középkori településnyomot azonosított, amelyről nemcsak beszámolót írt, hanem térkép-vázlatot is készített (10. ábra). A faluhelyet a középkori Majsaként határozta meg. Az amatőr helytörténész, Szűcs József az 1970-es évek végén újból felhívta a figyelmet erre a helyre, melyet ő viszont már Földvárnak vélelmezett.¹⁰⁸ Négyesi Lajos 1992–1993-ban ugyanitt, Majstól északkeletre, az általa ugyancsak Földvárként azonosított településen olyan leleteket – muskétagyolyókat, köpűs nyílhegyeket, szakállaspuska-lövedéket, sarkantyúkat, patkókat – talált, amelyeket a mohácsi csatával hozott összefüggésbe.¹⁰⁹

A Papp által megtalált, majd Szűcs József és később Négyesi Lajos által újra felfedezett középkori település intenzívebb kutatása 2009-ben kezdődött meg a Janus Pannonius Múzeum, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum együttműködésében. A területen magnetométeres felmérést, légi fényképezést és fémkereső műszeres terepbejárást is végeztek.¹¹⁰ Az utóbbiak eredményeiről eddig nagyrészt sajtóközleményekben számoltak be, nagyszámú leletet, ólomgolyókat, nyílhegyeket, éremleleteket, köztük két darab Szulejmán kori oszmán-török arany pénzérmét is említve.¹¹¹ Bertók Gábor kutatásvezető rendszeresen beszámol az átvizsgált terület kiterjedéséről és az összes lelet, azon belül a 16. századnak véltek számáról is. 2018 februárjában az addig kutatott területen még mintegy 120,¹¹² ugyanezen év októberében 70 hektáron már mintegy 250,¹¹³ december 7-én¹¹⁴ pedig 110 hektáron mintegy 300, a csatával, illetve a csata korával összefüggésbe hozható leletről tett említést.

¹⁰⁵ JPM RA Majs, Merse, 1172–83.

¹⁰⁶ A gyarapítási jegyzékben N. 8/1975. számon szerepel.

¹⁰⁷ Jelentés a Majs, Mohácsi csatátér, harci bárd kérdésével kapcsolatban 1975. JPM RA 1173–83; 1975. augusztusban Maráz Borbála és Kárpáti Gábor felkereste Ujvárit a harci bárd lelőhelyének lokalizálása végett. Ekkor a lelőhelyen (az Újlistállóval szembeni Törökdombnál) római és késő középkori maradványokat találtak. A mohácsi csatával összefüggő újabb lelet nem került elő.

¹⁰⁸ Szűcs József nem publikálta koncepcióját, de Kiss Béla mohácsi helytörténész tanulmányában beszámolt róla és térképet is közölt, melyen megjelölte a településnyom helyét. Kiss Béla: *A mohácsi csata*. Mohács, 1978. 22.

¹⁰⁹ Lásd Négyesi: *A mohácsi csata*.

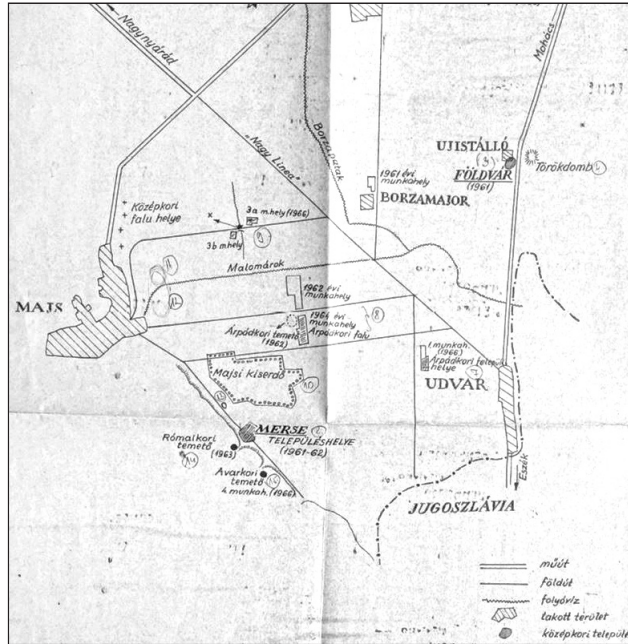
¹¹⁰ Bertók–Polgár: *A mohácsi csatátér és a középkori Földvár falu régészeti kutatása*.

¹¹¹ Szabó–Szabó–Bertók–Gáti–Szajcsán: *A mohácsi csatátér kutatása*.

¹¹² A „Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet” című kutatási program projektindító workshopja. (2018. február 1–2.)

¹¹³ <https://www.bama.hu/kozelet/helyi-kozelet/bardot-es-vaseket-is-talaltak-a-csatateren-1520462/> (Legutóbbi megtekintés: 2018. november 5.).

¹¹⁴ Bertók Gábor: *A Janus Pannonius Múzeum Mohács 500 kutatási programjának legújabb eredményei*. Előadás. Sátorhely, 2018. december 7.

10. ábra. Papp László áttekintő térképe a Majstól közvetlenül északkeletre lévő Majsja és a délkeletre fekvő Merse falunyommal¹¹⁵

A majsi kutatás 2016 óta vált intenzívvé. Alkalmanként több tucat önkéntes fémdetektoros bevonásával zajló vizsgálatról (közösségi fémkeresőzés) van szó. A tájékoztatás alapján a leletek a majsi katolikus templomtól északkeletre fekvő egyutcás falunyom helye felé mutatnak sűrűsödést. A beszámolókbán megjelenő leletek jelentős hányada évszázadokon át nagy formai állandóságot mutató tárgy. A lövedékek részben nem kilóttak, a nyílhegyek és a kilótt lövedékek egy része a középkori falu életéhez is kapcsolható. Az egyéb maradványok száma és aránya csekély.

Mivel a majsi kutatások esetében az eredmények érdemi tudományos közlése eddig nem történt meg, így csak óvatos következtetések levonására vállalkozhatunk. A releváns, és eddig ismert leletek alapján (a későbbiekben a mohácsi csata korával összefüggő adat [300] szerepel az összehasonlításban) most csupán arra szorítkozhatunk, hogy egy, az egész területre vonatkozó relevanciavizsgálatot végezzünk. Az egyetlen kérdés, amire most választ keresünk: a rendelkezésre álló régészeti megfigyelések alapján lehet-e a majsi kutatási terület a késő középkor egyik legnagyobb magyarországi csatájának központi helyszíne?

Az ezzel kapcsolatos eredmények elemzésekor a rendelkezésre álló adatok alapján csupán egyszerű, a leletintenzitáson és leletsűrűsége alapján alapuló elméleti összehasonlításra van mód. Az alkalmazott munkahipotézis szerint a harci cselekmények elszóródott,

¹¹⁵ JPM RA Majs, 1159-83.

majd eltemetődött tárgyi emlékeinek darabszámát és intenzitását az alábbi tényezők határozhatják meg:

- a küzdelemben részt vevő seregek nagysága, létszáma;
- a felhasznált anyagi erők mértéke;
- az összecsapás időintervalluma;
- az alkalmazott harceljárások;
- a kutatási terület (és a kontrolterületek) nagysága;
- a fémkereső műszeres terepbejárás módszertana;
- a vizsgált terület beépítettsége, illetve kutathatósága;
- a jellemző tájhasznosítási metódusok (mező- és erdőgazdálkodás, vadászat);
- a lelőhelypusztulás (talajművelés, erózió, illegális, fémkereső műszeres kincs-keresés) mértéke.

Hipotézisünk kialakítása során támaszkodni tudtunk nemzetközi tapasztalatokra is.¹¹⁶ A falunyomnál talált leletek interpretációjakor érdemes több újabb szempontot is át gondolni. A kisszámú hazai hadszíntérvizsgálat csak kevésbé szolgálhat összehasonlítás alapul. Ugyanakkor a nemzetközi csatatérkutatás módszertani szempontból számos értékes és felhasználható párhuzamot szolgáltathat, jóllehet eltérő történeti korszakok, eltérő létszámú seregekkel, eltérő harceljárásokkal, eltérő jellemző fegyverfajttákkal (eltérő tűzgyorsaságú lőfegyverekkel) vívott összecsapásokkal kapcsolatos megfigyelésekről van szó.¹¹⁷ A nemzetközi példák közül az 1632. évi lützeni csata¹¹⁸ [Németország] hadszíntér-régészeti eredményeire hivatkozhatunk a Majsnál talált tárgyi emlékek statisztikai értelmezésekor.¹¹⁹ A harmincéves háború legjelentősebb összecsapásai közé tartozó lützeni csata hat-hét óráig tartott, és összesen mintegy harmincezer fő¹²⁰ vett benne részt császári és svéd oldalon. A 2006 és 2011 között zajlott alapos vizsgálat 11 066 hadileletet produkált az átvizsgált mintegy 110 hektár, nem beépített területről. Ha a vizsgálat eredményeit összehasonlítjuk a Majs melletti, szintén nem beépített faluhely térségével, akkor azt láthatjuk, hogy a résztvevők

¹¹⁶ John Keegan: *Waterloo*. Bp., 1990. 170.; Melissa Connor – Douglas D. Scott: *Metal Detector Use in Archaeology: An Introduction*. *Historical Archaeology* 32 (1998) 4. sz. 82–83.; Négyesi Lajos: *Csaták néma tanúi*. Bp., 2010. 93–98.; Glenn Foard – Anne Curry: *Bosworth 1485: A Battlefield Rediscovered*. Oxford–Oakville, 2013. 264.; Natasha Ferguson: *An assessment of the positive contribution and negative impact of hobbyist metal detecting to sites of conflict in the UK*. 2013. [PhD thesis] 327.; A kora újkori csataterek régészeti vizsgálatához lásd még Arne Homann: *Battlefield Archaeology of Central Europe – With a Focus on Early Modern Battlefields*. In: *Historical Archaeology in Central Europe*. Ed. Natascha Mehler. H. n. [Rockville], 2013. (Special Publication Number 10) 202–230.

¹¹⁷ Steven D. Smith – James B. Legg – Tamara S. Wilson: *The Archaeology of the Camden Battlefield: History, Private Collections and Field Investigations*. Washington DC, 2009. 110.; Peter Bleed – Douglas D. Scott: *Contexts for Conflict: Conceptual Tools for Interpreting Archaeological Reflections of Warfare*. *Journal of Conflict Archaeology* 6 (2011) 42–64.; Tony Pollard: *Capturing the Moment: The Archaeology of Culloden Battlefield*. In: *Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle*. Ed. Tony Pollard. Barnsley, 2009. 130–162.; André Schürger: *The Archaeology of the Battle of Lützen: An examination of 17th century military material culture*. H. n. [Glasgow], 2015. [PhD thesis] 387. A mai Magyarország, illetve a történelmi Magyarország területén napjainkig kevés más ütközet, illetve csata terepi kutatása révén került sor fémkereső műszeres munkálatokra. A sorban a Harsány-hegyi (1687), a romhányi (1710), a kismegyeri (1809) és a segesvári (1849) összecsapás említhető meg.

¹¹⁸ Csikány Tamás: *A harmincéves háború*. Bp., 2005. 132.

¹¹⁹ Schürger: *The Archaeology of the Battle of Lützen*.

¹²⁰ Csikány: *A harmincéves háború*, 87.

száma mintegy a harmada volt a mohácsinak, míg a csata időtartama valamelyest hosszabb, tekintve hogy a mohácsi csata mintegy 4-5 órán át tartott. A Bertók Gábor vezetésével, Majsnál folytatott munkálatok 110 hektárra terjedtek ki, ez tehát optimálisan összevethető a németországiéval. Ehhez képest a lützeni csata hektáronként mintegy 100 darab leletet produkált, míg a majsi lelőhely statisztikailag csupán 2,7 darabot. Az egyszerű, szám szerinti összehasonlításra alapuló arányosítás alapján a lützeni 100 darabhoz képest Majsnál az elvárt hipotetikus, hektáronkénti leletszámnak kb. 300-nak kellene lennie. Természetesen fontos kritikai szempont, hogy a két összecsapás között száz év távolság van, a két csatát eltérő harceljárásokkal, valamint eltérő fejlettségű tüzfegyverekkel vívták.¹²¹

Felmerülhet a kérdés, hogy az arányosítás nyomán jelentkező több mint 110-szeres különbséget (300 vs. 2,7) indokolhatják-e olyan, fentebb említett változások, mint a tüzfegyverek nagyobb elterjedtsége és a valamelyest javuló tűzgyorsaság?¹²² Ugyanakkor a mohácsi csata idején mindkét oldalon többezres íjász-katonaságot is alkalmaztak,¹²³ ami Lützennél már bizonyosan nem volt. A tüzfegyvereknél sokkal gyakoribb lövéseket produkáló íjászok tevékenysége részben kompenzálhatta a tüzfegyverek kisebb elterjedtségét és lassúbb tűzgyorsaságát, így azoknak a lützeninél kisebb csatateri lenyomatát.

A fegyverzetre vonatkozó kevés megbízható adat és a hadügyi forradalommal összefüggő, nehezen arányosítható fejlődés miatt célszerűnek tartjuk egy olyan szegmensben is elvégezni az összehasonlítást, amelyet nem befolyásolt a tüzfegyverek elterjedése és a javuló tűzgyorsaságból, illetve a hatékonyságból fakadó számítási bizonytalanság. Éppen ezért szükségesnek tartottuk megvizsgálni a nem lövedék típusú leletek intenzitását a két helyszínen. Lützennél ez az érték 75 db/hektár. A Majs melletti vizsgálati területen ezzel szemben kettő vagy három hektáronként akad egy darab lelet, de azoknak is vitatható a relevanciája. Vitatható leletcsoportok például a területen begyűjtött patkók, vagy éppen a falu szűkebb belterületén talált szerszámok, melyek civil tevékenységre is visszavezethetők. Ebben a szegmensben a különbség Majs (kb. 50 lelet került elő) és Lützen (8310 db lelet) között több mint 160-szoros. Ha létszámarányosan számoljuk, akkor a különbség közel 500-szoros.

¹²¹ Érdemes megjegyeznünk, hogy a 17. századra a muskéták tömege jelentős mértékben csökkent és hatékonyságuk is fejlődött valamelyest. Lützennél a tüzfegyverek száma biztosan meghaladta a Mohácsnál bevetettekét. Jóval több puskát és pisztolyt is használtak, de az ágyúk száma Mohácsnál biztosan felülmúlta a Lützenben használtakét (legalább háromszorosan). Mindkét oldalon több ezer fős puskás gyalogság szolgált. A kevés rendelkezésre álló adatból azonban nehéz pontos és egyértelmű képet kapni.

¹²² A hadügyi forradalom ellentmondásos módon befolyásolta a csata konfliktusrégészeti lenyomatát. Ferguson felveti, hogy a 17. században a tűzgyorsaság még mindig a percnként egy lövés volt, ugyanakkor a hadseregek hatékonysága mégis megnőtt, mintegy 30 százalékkal, ami a pontosabb fegyvereknek és a jobb kiképzésnek köszönhető. Niall Ferguson: *Civilizáció. A nyugat és a többiek*. Bp., 2016. 452. Ez viszont azzal járt, hogy a csatamezőn csökkent a fegyverhasználat lenyomata, hiszen kevesebb lövés tévesztett célt.

¹²³ Brodarics szerint a keresztény seregben legalább 2000 íjász volt. Az oszmán haderőben a szpáhi alakulatok biztosan fel voltak szerelve íjakkal. Az oszmánok legalább 5200 reflexíjat és 1,4 millió nyílvesztőt vittek magukkal a hadjáratra. Ágoston Gábor: *Mohács és Szulejmán szultán magyarországi hadjáratai*. In: *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp., 2016. 70. Összességében az új- és nyílhasználat igen jelentős lehetett.

A két vizsgálat leletfelderítési hatékonyságát befolyásolta a technológiai fejlődés is. A lützeni terepi vizsgálatokhoz képest majd egy évtizeddel később elvégzett majsinál a jóval korszerűbb fémkereső műszerek alkalmazása nagymértékben megnövelte a fémleletek felderítésének esélyét.

Az elemzés során szükséges még figyelembe venni a területen a több évszázados íjjal és puskával végzett vadászat régészeti lenyomatait, a Majs környékén a 16–17. században többször is előfordult táborozásokat, és számolnunk kell azzal is, hogy akár több, nem kelően dokumentált fegyveres összecsapás is lehetett ezen a területen (1. táblázat).¹²⁴

1. táblázat. A Mohácsi–síkságon dokumentált harci cselekmények 1526-tól 1711-ig

Év	Esemény	Megnevezés
1526. augusztus 26–29.	három napig tartó előcsatározások a mohácsi csata előtt és a csata	az 1526. évi szultáni hadjárat
1598	a szabad hajdúk „Mohácsot, Zexárdot, Tobolyát megvették, és hátra térőben az törökök megvittak velek...” ¹²⁵	hajdúk támadása Mohács ellen
1599	Pálffy Miklós 1600 hajdút küld Mohácsra, akik azt felégetik ¹²⁶	hajdúk támadása Mohács ellen
1602–1603 tele	Gázi Giráj krími tatár kán Mohácson telelő katonái a környéket pusztítják, a lakosság a szigetre menekül ¹²⁷	az 1602. évi hadi események után a tatár kán csapatai Pécsre és Mohácsra húzódnak vissza
1614	a mohácsi szandzsákbég Koppánynál vereséget szenved a keresztény csapatoktól; Mohácsot és környékét erős pusztítás éri ¹²⁸	a katonai akciók Mohács és környékére is kiterjedtek
1664	Mohácsot és környékét feldúlják ¹³⁰	Zrínyi Miklós téli hadjárata
1686	– Radonai Mátyás zalavári kapitány felégeti a még török kézen lévő Mohács palánkon kívüli részét ¹³¹ – Lotaringiai Károly csapatai visszafoglalják Mohácsot ¹³⁰ – Gyimóthy István református szuperintendens beszámolója szerint a veszprémi hajdúk és az eszéki török katonaság 1686 októbertől 1687 tavaszáig felváltva fosztogatja a Mohács környéki falvakat ¹³²	a felszabadító háborúk baranyai eseményei

¹²⁴ A Mohácsi-síkság – részben a Duna menti fő közlekedési úttal összefüggésben – a mohácsi csatától a Rákóczi-szabadságharc végéig számos katonai esemény színhelye volt. A harci cselekmények nagy része értelem szerűen érinthette a Mohács környéki falvakat, így Majst is.

¹²⁵ Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. (Magyar Történelmi Emlékek 7) 55.

¹²⁶ Szita László: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése a XVIII. század első felében. In: *Baranyai Helytörténetírás 1976. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Pécs, 1976. 49–87.

¹²⁷ Nagy Kálmán – Hancz Erika: *Az oszmán kori Mohács*. 2016. 151.

¹²⁸ Fölker: *Mohács története.*; Szita: *Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése*.

¹²⁹ Németh: *A mohácsi véstől a török kiűzetéséig*, 474.

¹³⁰ Nagy–Hancz: *Az oszmán kori Mohács*.

¹³¹ Nagy Lajos: *Az 1686–1687. évi hadjárat*. In: *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 15–51.; Szita: *Szerbek visszavándorlása*.

¹³² Szakály Ferenc: *A felszabadító háborúk történeti helyéről* (Ki felelős a hódoltság terület pusztulásáért?). In: *A török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Szerk. Szita László, Pécs 1989. 25–42.

Év	Esemény	Megnevezés
1687	az Eszék felé vonuló, majd visszatérő keresztény csapatok táborozási helye; kisebb-nagyobb összecsapások sora Mohácstól délre július és augusztus folyamán ¹³³	a Szulejmán nagyvezír által vezetett oszmán ellentámadás, mely a harsány-hegyi csatához vezetett augusztus 12-én
1704	a Mohácsi-síkság szinte teljesen elnéptelenedik, Majs szerb lakossága is a Dráván túlra menekül ¹³⁴	az év során rácdúlás, kuruc hadjárat

A Majs térségében végzett fémkereső műszeres terepbejárások értékes módszertani analógiáját adhatja az 1485. évi bosworthi összecsapás [Egyesült Királyság] területének régészeti kutatása. A csatatér területén 1995-től zajlott eltérő módszertannal és intenzitással, valamint tudományos igényességgel fémkereső műszeres terepbejárás-sorozat. Újabbán, 2005 és 2010 között 675 hektáron (6,75 km²-en) végeztek szisztematikus és mellette nem szisztematikus (*random wander*) terepbejárást, s ennek során 3366 darab, a római kortól a modern korig keltezhető tárgy került napvilágra.¹³⁵ A bosworthi csatatér kutatása több módszertani problémára is ráirányította a hasonló kutatásokat végzők figyelmét.

1. A négyzethálós rendszerben folytatott szisztematikus és nem szisztematikus terepbejárás kombinált módszere a leletmintázat térképre vitelek felül- vagy éppen alul-reprezentált területrészeket eredményez.

2. A csatatér tárgyi emlékeanyagának elkülönítésekor nagy hangsúlyt kell kapnia a kritikai szemléletnek. Egy lelőhelyen több eltérő korszak vagy történeti esemény tárgyi emléke is keveredhet, valamint nehézséget jelenthet a reguláris, rendszeresített felszereléssel, ruházattal és fegyverzettel rendelkező hadseregek kora előtti összecsapások helyszínéin a felszínre került katonai és nem katonai vonatkozású tárgyak különválasztása.¹³⁶

A Majs északkeleti térségében lokalizált falunyom fémkereső műszeres terepbejárásából származó, és hipotetikusán az 1526. évi összecsapáshoz köthető leletek részletes feldolgozása egyelőre nem történt meg. A talált tárgyi emlékek esetében óhatatlanul számolni kell a csata és a középkori, illetve kora újkori faluhely emlékeinek keveredésével. További problémát jelent, hogy egyes tárgyak (például a patkók) formai kiképzése jelentős mértékű kontinuitást mutathat.¹³⁷ A fegyverleletek sorából különösen hangsúlyos lehet az 1526. évi csatához kötődő kézi tűzfegyver-lövedékek elkülönítése és vizsgálata. A lövedékek keltezéséhez azok kiképzése és készítése nyújthat értékes támpontot. A kézi

¹³³ Budától–Belgrádig, 492.

¹³⁴ Nagy Lajos: A kurucok és a rácok pusztításai Baranya vármegyében 1704 elején. In: *Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Szerk. Szita László. Pécs, 1986. 13–132.

¹³⁵ Foard–Curry: *Bosworth*.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ A patkók esetében fontos feladat lenne a szarvasmarha-, öszvér-, szamár- és lópatkók elkülönítése. Érdeemesnek tartjuk megjegyezni, hogy tipológiai alapon Gere László az orzoi vár késő középkori és kora újkori fémanyagának feldolgozásakor a patkók kapcsán 14 fő- és altípust különített el. Gere László: *Késő-középkori és kora újkori fémleletek az orzoi várkastélyból*. Bp., 2003. 250.

tűzfegyver-lövedékekre vonatkozó kutatásokkal kapcsolatos újabb megfigyeléseket a 2. táblázatban összegeztük.¹³⁸

2. táblázat. Középkori lövedékek típusai és készítési eljárásuk

Lövedék típusa	Készítési eljárás
gömb- és kónikus testű lövedék	öntőformába öntés
	kalapálás
	préselés
hasábos, illetve hengeres testű lövedékek	ólomrudak, hasábok feldarabolása
palack alakú lövedék	öntőformába öntés
gömblövedék („göbecs”)	„csepegtetés” ¹³⁹

Az 1526. évi mohácsi összecsapás esetében a kézi tűzfegyver-lövedékek lehetnek öntéssel kialakított gömbtestű, valamint ólomrudak és hasábok feldarabolásából nyert hasábos és hengeres testű lövedékek. A lövedékek készítési módja és formája mellett fontos további cél a csata korában használt kézi tűzfegyverek lehetséges kalibereinek meghatározása. A bosworthi csataterén talált, 251 tűzfegyverhez köthető lövedékből „csupán” 34-et hoztak ténylegesen összefüggésbe a csatával, a kutatók kizárólag a 20 mm-es átmérőnél nagyobb példányokat interpretálták az összecsapás tárgyi emlékeként.¹⁴⁰

Mivel a majsi leletek főként a felsorolt kilenc jelentősebb helyi fegyveres konfliktus eredményeként képződhettek, ezért a leletek értékelésekor az 1. táblázat jó kiindulási pontot kínál. Ha megnézzük a potenciálisan szóba jöhető események időbeli szóródását, kiderül, hogy a 16. századi keltezésű esetleges hadilelet valószínűsíthetően 1526-os. Ezeket a lövedékeket kaliberük alapján és a fémmegmunkálási technológiában is elválasztjuk a későbbiektől.

¹³⁸ Daniel M. Sivilich: *Musket Ball and Small Shot Identification: A Guide*. Norman, 2016. 190.

¹³⁹ „A folyékony ólom egy magas toronyban lesz öntve, úgy, hogy a rostán keresztül esett göbecs-szemek először hosszú utat tesznek a levegőben, mielőtt a vízbe hullanának, mi által az ólom lehül és teljesebb golyó-alakot nyer. A vékony göbecsnél elégséges, ha az esés 10 láb magasságról történik, a legvastagabb göbecsnél azonban e magasságnak legalább 100–150 lábat kell kitennie. A göbecs csiszolása hordókban forgatás által történik kevés graphit hozzáadásával. Ily úton 51/2 – 6 milliméternél nagyobb átmérővel bíró göbecset előállítani már nem lehet, mert ezeknél bajos volna az öntést foganatosítani, hogy az egyes szemeknek elég idejük legyen a lehülésre, mielőtt a vízbe esnének.” A göbecsről. *Vadászlap* 6 (1885) 434.

¹⁴⁰ Foard-Curry: *Bosworth*.

Kelenik,¹⁴¹ Krenn és szerzőtársai,¹⁴² valamint Ágoston¹⁴³ vizsgálatai alapján az 1520-as évek jellemző puskái tipikusan 20 mm körüli átmérőjű, puha ólomlövedéket lőttek ki, és csak a 16. század második felében, a technológiai fejlődéssel csökkent a fegyverek kalibere. A 17. századi fegyvereknél már jellemzően inkább 13–18 mm közötti átmérőjű lövedékeket használtak. Így az 1520-as években a felhasznált lőfegyverek, kanócos puskák – hasonlóan a bosworth-i fegyverekhez – valószínűleg jóval nagyobb kaliberűek, mint a későbbiek. Ezt erősen indokolja a páncélos katonasággal szembeni hatékony szembeszállítás igénye.

Az eddigi ismertetések alapján úgy tűnik, hogy a Majsnál előkerült lövedékek zöme a 20 mm-nél jelentősen kisebb kategóriába tartozik. Négyesi Lajos a felfedezést bemutató cikkében úgy interpretálta a helyzetet, hogy az oszmánok által használt lőfegyver „... 400-500 méterre volt képes kilőni az 1-1,5 centiméteres ólom lövedéket”.¹⁴⁴ Amennyiben az általa bemutatott, 1992–1994 során és később, Majs mellett megtalált lövedékek ennyire kis kaliberűek voltak, akkor azokat nem lehet a mohácsi csatához kötni. Ez az űrméret a 16. század végétől a 18. század elejéig terjedő korszak lövedékeinek felel meg, amelyek valószínűleg az 1. táblázatban szereplő, időben releváns események során kerültek a földre.¹⁴⁵

¹⁴¹ Kelenik József: Szakállas puskák 16. századi magyar inventáriumokban. *Hadtörténelmi Közlemények* 101 (1988) 484–520. Kelenik szerint „a XVI. század húszas éveiben megjelenő, villáról tüzelő fegyverek súlya, űrmérete, lőtávolsága és hatóereje inkább a könnyű szakállasokéhoz állt közel. A páviai csatában kitűnően szereplő korai muskéták egy 4 latos (kb. 70 g), tehát körülbelül 22-25 mm átmérőjű ólomgolyót 300 lépésnyi (150-200 méter) távolságra lőttek ki.”

¹⁴² Peter Krenn – Paul Kalaus – Bert Hall: Material Culture and Military History: Test-Firing Early Modern Small Arms. *Material History Review* 42 (1995) 101–109. A szerzők által vizsgált gyalogsági fegyverek közül az 1570-es években gyártott nyugati puskák még 20 mm körüli átmérőjű csővel készültek, csak a későbbiek csökkennek 13–18 mm közötti átmérőjűvé. Az űrméret csökkenése a 16. század második felében indult el.

¹⁴³ Ágoston Gábor kutatásai alapján a korszakban gyártott, a janicsárok által használt puskák jellemzően hosszabbak és főként nagyobb kaliberűek, mint a nyugati fegyverek. Ágoston Gábor: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle* 37 (1995) 465–485. A Feridun Emecen által közölt és Ágoston Gábor által átvett adatok szerint az oszmánok az 1526-os hadjáratba 4000 puskát és 60 nehézpuskát, 3 millió puskagolyót és több mint 100 tonna lőport vittek magukkal. Ezeknek a fegyvereknek a fizikai paramétereit közelebbről nem ismertek. A harminc évvel később, Szulejmán keleti hadjáratában használt puskákról ugyan vannak ismeretek, amelyek már jelentősen kisebb kaliberűek, tehát 20 milliméter alatti űrméretűek, de éppen ebben az időszakban kezdenek a nyugati fegyverek méretei is csökkenni. Ágoston: Mohács és Szulejmán, 70. Ezen késői adatok alapján a mohácsi csatában felhasznált oszmán lőfegyverek kaliberére nem lehet következtetni. Ágoston említi, hogy a spanyol gyalogság erős hatást gyakorolt a janicsárságra, és hogy a spanyol és az oszmán gyalogság által használt lőfegyverek hasonlóságot mutatnak. A 16. század eleji spanyol gyalogsági fegyverekről ugyanakkor van képünk: legalább nyolc kilogrammos, 18–22 milliméteres lőfegyverekről van szó, melyek 56–57 grammos ólomlövedéket lőttek ki. Az itáliai, a kelet-mediterrán és a balkáni hadszíntereken azzal szembesültek a hadviselő felek, hogy erősebb fegyverekre van szükség a páncélos alakulatokkal szemben. Ezért alkalmaznak nagyobb lőportöltetet használó és nagyobb lövedéket kilőni képes gyalogsági fegyvereket. Vö. Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, 2005. 89.

¹⁴⁴ Négyesi: A mohácsi csata, 75

¹⁴⁵ Jól követhető a 16–17. századi gyalogsági lőfegyverek méreteinek változása. Krenn és társai a 16. század második felétől a 18. század elejéig vizsgálták ezt, és ebből jól látható, hogy csak fokozatosan csökken a fegyverek kalibere és a puskák súlya. Krenn–Kalaus–Hall: *Material Culture*, 101–109. A korszak egyik legkorszerűbben felszerelt gyalogsága a spanyol volt. Néhány éve holland kutatók megvizsgálták az 1641-es gennepi spanyol–holland harcokban használt ólomlövedékeket. A feltárások során az ostromlott kastély körüli területen 1500 lövedék került elő: 16 és 19 milliméter űrmértékű muskéta- és 12 milliméteres kali-

A Majstól északkeletre levő településhely esetében egyelőre nem került sor destruktív régészeti feltárássra, így jelenleg nem ismert a mohácsi csatához kötődő pusztulási rétegsor.¹⁴⁶ Az eddig előkerült leletek alapján ugyanakkor feltételezhető, hogy a kérdéses település rendelkezik konfliktusrégészeti vonatkozásokkal. A fémkereső műszeres lelőhely-felderítés módszertana, a potenciális illegális fémkereső műszeres kincskeresés, valamint a kronológiai szempontokat is figyelembe vevő, szisztematikus anyagfeldolgozás hiányosságai és a kontrollterületek bevonásának hiánya miatt azonban számolni kell a leletminőségben megnyilvánuló anomáliákkal, az eredmények bizonytalanságával. A teljes leletmennyiségre vonatkozó 110-szeres, a nem a lövedékekre vonatkozó közel 500-szoros leletintenzitás-különbséget a fentebb vázolt kritikai és kompenzációs szempontok együttes mérlegelése sem indokolja.

Papp László már 1968-ban a középkori Majsaként azonosította a Bertók Gábor vezetett régészeti kutatás középpontjában álló, néhány épülettel rendelkező, egytűcs falut. Templom nyomaira Papp nem bukkant. A falut később Földvárként azonosító kutatók az utóbbi időszakban intenzív terepi vizsgálatokat folytattak, és egyebek mellett próbálták a település Brodarics által is említett templomát lokalizálni. Négyesi a falunyom feltárását és a templom megtalálását a kutatás legfontosabb, a vitákat végleg eldöntő kérdésnek minősítette.¹⁴⁷ Földvár falu, a templom és egyben a mohácsi csatátér lehetséges azonosítási javaslata térképpel együtt megjelenik Bertók Gábor és Gáti Csilla, egy régészeti lelőhely-felderítési módszereket bemutató kiadványában is.¹⁴⁸

A 14–15. századi források egyértelművé teszik, hogy Nagymajsa-nak nincs temploma, ellenben a szomszédos Kismajsa-nak igen. Erről nem csupán a már vizsgált 1338-as oklevél tanúskodik („út, ami Nogmoysa-ról Kysmoysa-ra megy az egyházhoz”), de Csánki¹⁴⁹ is beszámol róla. Jelzi, hogy a falu neve egy időben „Egyházasmója” volt. A térségi topográfia elég egyértelművé teszi, hogy Merse (Papp azonosította a mai Majstól délkeletre), Kismajsa és Nagymajsa egymás közelében, szomszédosan feküdt.

Majstot az 1690-es években telepítik újra szerbekkel, és templomot is alapítanak Szent Paraszkéva tiszteletére. Mivel Szent Paraszkéva kultusza igen népszerű Niš környékén, így valószínűsíthető, hogy talán a szerb vándorlás egy niši csoportja játszhatott fontos

berű pisztolygolyók. Hans Huismann et al: Bullets over Genep: Using Compositional Variation in Lead Musket Balls in Battlefield Archaeology. In: 39th *International Symposium on Archeometry 2012*. Leuven, 2012. 225. Ha még a mohácsi csata után több mint 100 évvel, a legfejlettebb fegyvereket használó hadseregek is 15 milliméter feletti kaliberű puskákat használtak, akkor a mohácsi csata idején használt korai muskéták-ról okkal feltételezhetjük, hogy az 1520-as években éppen csak elterjedt, akkor legfejlettebbnek számító spanyol gyalogsági fegyverekhez hasonlóak (vagy esetleg még nagyobb kaliberűek) voltak. Pisztolyokat ugyanakkor nem használtak. A 16. század első felében találunk utalásokat kisebb kaliberű és drága oszmán fegyverek létre, illetve ilyen múzeumi darabok is fennmaradtak. Azonban kérdés, hogy ezek a fegyverek eljutottak-e a nyugati hadszínterekre. A páncélos katonaság leküzdésére ugyanakkor a kisebb töltet és a kisebb lövedék kevésbé volt alkalmas.

¹⁴⁶ Bertók Gábor: Nekünk Majs kell? In: *Régi idők – új módszerek. Roncsolásmentes régészet Baranyában 2005–2013*. Szerk. Bertók Gábor – Gáti Csilla. Bp.–Pécs, 2014. 161–170.

¹⁴⁷ Négyesi: A mohácsi csata.

¹⁴⁸ *Régi idők – új módszerek*, 172.

¹⁴⁹ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Bp., 1890–1913. II. (Baranya vármegye. Helységei.)

szerepet az alapításban. A Papp által Nagymajsaként azonosított, templom nélküli falunyom eddigre már elpusztul, ugyanis egy 17. század végi térkép Majstot templommal ábrázolja. Ennek alapján úgy véljük, hogy a szerbek Kismajsát telepítik be, rátelepülve a középkori falura. Innentől kezdve ezt hívják Majsnak. A bemutatott okleveles források Papp László teóriáját támasztják alá, miszerint a kérdéses lelőhely a középkori (Nagy) Majsja helye volt.

3. táblázat. A Sátorhely melletti Fekete-kapunál talált ágyúlövedékek méretei

Kerület	Átmérő	Sugár	Térfogat (cm ³)	Tömege (gramm)	Tömege (font = 0,45 kg)	Anyaga
	(cm)					
19,7	6,27	3,14	129,10	929,54	2,07	vas
18,7	5,95	2,98	110,42	795,05	1,77	vas
16,5	5,25	2,63	75,86	546,16	1,21	vas
15,7	5,00	2,50	65,35	470,51	1,05	vas
16	5,09	2,55	69,17	498,00	1,11	vas
15	4,77	2,39	56,99	410,34	0,91	vas
14,7	4,68	2,34	53,64	386,21	0,86	vas
15,2	4,84	2,42	59,30	426,97	0,95	vas
15,2	4,84	2,42	59,30	672,48	1,49	ólom

Négyesi a Fekete-kapunál talált hadileleteket, köztük az ágyúgolyókat a mohácsi csata lenyomatai közé sorolta. Ez a leletcsoport Sátorhelytől keletre, a gőzekés mélyszántás megjelenésével került elő, amelyekről Kalt József értesítette a pécsi múzeumot.¹⁵⁰ Tudomásunk szerint ezek vizsgálatára még nem került sor. A Kalt által említett számos lövedék közül 9 került be a múzeumba. Az általunk vizsgált lövedékek adatai a 3. táblázatban láthatók. Az 1526-ban használt lövegek vonatkozásában irányadónak tekintjük Ágoston Gábornak a hadügyi forradalommal és az oszmán tüzérsggel foglalkozó írását.¹⁵¹ Ez alapján valószínűsíthető, hogy az Isztambulban, 1522–1526 között gyártott, mintegy 1000 db körüli kisebb kaliberű, főként a mezei harcokban használható ágyú fontos szerepet játszott a mohácsi csatában. Ezek főként zarbuzánoknak (*darbzen/zarbzen*) nevezett könnyű ágyúk voltak,¹⁵² de úgynevezett „csatágyúkat” is használtak, amelyekkel „lúdtojás nagyságú” lövedékeket lőttek ki.

¹⁵⁰ A lövedékek kapcsán ma már nem állapítható meg, hogy in situ leletek voltak, vagy elsődleges/másodlagos eltemetődés után kerültek napvilágra.

¹⁵¹ Ágoston Gábor: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérsg fejlődésében a 15–17. században. *Történelmi Szemle* 34 (1992) 173–198.

¹⁵² Az Ágoston-féle elemzésben olvasható, hogy milyen nevezéktani sokszínűség jellemezte ezeket a fegyvereket. Ezeket a könnyű ágyúkat nyugaton leginkább falkonettának nevezték.

Lőtávolságukra a szakirodalomban többféle adat is szerepel, de a határértékek alapján 1000-1400 lépés lehetett. Figyelembe véve a helyi földrajzi viszonylatokat, annyi bizonyosnak tűnik, hogy a majs falunyomtól nem lőhették őket a megtalálásuk helyére, mivel a távolság légvonalban több mint 5 kilométer. A lőtávolság alapján az feltételezhető, hogy a Törökdombtól nyugatra fekvő térségből lőtték ki azokat, nagyon közel az árok déli pereméhez. Még Sátorhely nyugati része vagy a Borza-patak partja sem jöhet szóba tüzelési helyként, hiszen több mint 2 kilométerre vannak attól a helytől, ahonnan a lövedékek előkerültek. Úgy tűnik, hogy az oszmán hadsereg tüzei lőtték ki őket, és a keresztény balszárnyon csapódtak be. Ahogy a táblázatban is látható, zömmel egyfontos lövedékek voltak.

A térségnek az 1. táblázatban foglalt konfliktustörténetét figyelembe véve könnyű belátni, hogy ezek a lövedékek, amennyiben hadi eseményhez köthetők, csak a mohácsi csatával kapcsolhatók össze. A többi esetben ilyen fegyverek használata aligha képzelhető el.

A Majs mellett végzett régészeti kutatás eddigi eredményei meglehetősen sok kérdést vetnek fel, amelyeket az előkerült leletek alapos és kritikai feldolgozása során lehet csak megválaszolni. Meggyőződésünk, hogy a Majs térségében végzett nagy volumenű kutatásnak jelentős tudományos értéke lehet, és a középkori falusias térségek tájhasználati jellemzőihez és a kapcsolódó konfliktusrégészeti kutatásokhoz is kiváló mintaterületként szolgálhat majd a jövőben. Ugyanakkor a Majs térségében feltételezett Földvár faluhoz kötődő vizsgálatok legnagyobb történeti, elméleti problémája az, hogy a középkori település és a térségben feltételezett csatatér régészeti jelenségei az eddigi adatok alapján nem feleltethetők meg a Földvárral és az 1526. évi mohácsi csatával kapcsolatban született források által körvonalazott képnek. A leírt jelenségek sokkal inkább a Mohácsi-síkságon, a 17. században lefolyt harci események lenyomatainak tűnnek.

Összegzés

Elemzésünk végkövetkeztetése, hogy az írott forrásokban nem tapasztalható Földvár területére vonatkozó földrajzi anomália. A főbb kapcsolódó földrajzi jelenségek jól körülírt módon, vissza-visszatérően jelennek meg a település és a hozzá tartozó birtok környezetében. Kijelenthető, hogy Földvár ezek alapján valahol a mai Sátorhely közigazgatási területén feküdt, a birtok határai pedig jól azonosíthatóan kötődtek a településtől északra fekvő „nagy árok”-hoz, keleten a Danóc-mocsárhoz/Vizslaki-réthez, nyugaton pedig a Borza-patak völgyéhez.

Jó természeti adottságai, kiváló telepítési tényezői miatt mindig újratelepült. Nem csupán a magyar középkorban volt jelentős település, hanem az oszmán hódoltság korában, a mohácsi csatát követően is lakták és művelték földjeit. A 17. század végén és a 18. században előbb Savoyai Jenő, majd az udvari kamara, illetve a Habsburg-Lotaringiai család egyes tagjainak birtokába került, akik új földhasználati formákat honosítottak meg. Előbb lótenyésztésre használták, majd birkatenyésztő gazdaság központjává vált. Ez viszont új települési formát és munkaszervezést igényelt. Tulajdonosai a középkori birtok

területén egy majort, más néven pusztát alakítottak ki az új funkcióknak megfelelő épületekkel, cselédséggel és földhasználati formákkal. A település előbb a Földvár nevet viselte, majd párhuzamosan egyre inkább Sátoristye, majd Sátorhely néven kezdték emlegetni. Szimbolikusan, az oszmán sereg táborának helyeként mind jobban összekapcsolódott az 1526. évi csata emlékezetével.

A régészeti vizsgálatok alapján a Földvártól, illetve a Borzától nyugatra fekvő területen a középkorban (Nagy)Majsa, a mai Majs egyik elődje feküdt. A településen és környezetében, a majsi hordalékkúpon megfigyelt hadirégészeti jelenségek egy része harci cselekményekhez köthető. Vélelmezhető, hogy a falu a mohácsi csata idején elpusztult, valószínű, hogy a falu és környezete elszenvedte az oszmán csapatok pusztítását, hiszen abban a zónában feküdt, ahol a Báli és Hüsrev vezette lovasság felvonult, hogy nyugat felől karolja át II. Lajos seregét.

A csata korára keltezhető leleteket ez a körülmény részben magyarázhatja. A Majs környékéről eddig megismert, releváns leletanyag intenzitása elmarad az 1526. évi csata centrumához illő elvárásoktól. A területen egyébként nemcsak 1526-ban, hanem később, a 17. században és a 18. század elején is lehettek harci cselekmények, a lelőhelyen ugyanis későbbi hadirégészeti anyag is előfordul.

Feltehető, hogy az elmúlt néhány évben, Majs térségében begyűjtött leletek egy része nem is kötődik hadi aktivitáshoz, hanem vadászattal, civil állattartással kapcsolatos tevékenységből származhat. Ami a mohácsi csatához minden kétséget kizáróan társítható régészeti leleteket: a tömegsírokat és az oszmán győzelmi emlékművet illeti, azok Sátorhely településtől keletre, kisebb távolságban találhatóak. Ezt a területet azonban 1526-ban egy megáradt patak, a Borza választotta el a majsi határtól. Így az a lehetőség, hogy a majsi térség kapcsolódott volna a csata központi területéhez, e szempontból sem tűnik valószínűnek.

A nyitva maradt kérdésekre csak a régészetileg is megtámogatott, komplex történeti, földtudományi kutatások adhatnak választ. A további kutatás feladata lesz a majsi anyagok feldolgozása csakúgy, mint a Sátorhely környékén elterülő határrészek korszerű, komplex terepi vizsgálata, majd az eredmények összehasonlító kiértékelése.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

9 770040 963009

1 9 0 0 2